

Muzejní výzkum

Roman Doušek – Zuzana Holubová

Vedle realizace výzkumu v terénu a archivech přivádí bádání nad mnohou tematikou etnologa také do muzea, resp. muzejních sbírek, kde mu jako prameny slouží muzejní sbírkové předměty. Specifičnost tohoto výzkumného prostředí, stejně jako hmotného předmětu coby etnologického pramene obecně, nás obrací k problematice *muzejního výzkumu*, jak pro potřeby naší příručky – značně zjednodušeně – označujeme *výzkum nejen hmotné kultury prostřednictvím hmotných předmětů v muzejních sbírkách*. Tato poněkud krkolomná a jak dále uvidíme i omezující definice nás poučuje o tom, že na jednu stranu v některých případech bývá hmotný artefakt předmětem *výzkumu sám o sobě* (1), na stranu druhou – a my budeme chtít na tuto tradici výzkumu klást větší důraz – hmotný předmět *je bohatým informačním pramenem o sociokulturním systému, z něhož pochází* (2), neboť odhaluje mnohé jeho technologické limity, ideje, normy apod. V tomto pojetí etnologie poukazuje na provázanost a vzájemnou závislost různých částí každého sociokulturního systému, což jako výchozí bod uvažování nad kulturou představuje jeden z etnologických axiómů. Ale vypovídací hodnota hmotného předmětu nemusí být omezena pouze na sociokulturní systém, z něhož pochází, v němž vznikl. Předměty mohou nabývat také mnohé *funkce i významy pro jiné společnosti* (3), při jejichž výzkumu mohou takové předměty hrát velkou roli. To se děje za předpokladu, kdy původně kulturně cizí předmět je společností začleněn do sociokulturního systému, když je mu v rámci nového prostředí připsán veřejně sdílený význam, funkce apod. (srov. Věstonickou venuši či korunovační klenoty v současné české společnosti, hromový kámen v tradiční kultuře atp.).

Analogicky k předešlým kapitolám ale můžeme také *muzejní výzkum* definovat jako takový druh výzkumu, který *přináší etnografická data na základě studia hmotných předmětů, přičemž vedle jejich zaznamenání nelze opomíjet ani jejich poznání – ať již subjektivistické porozumění (emická perspektiva) či objektivistické vysvětlení (etická perspektiva)*.

S ohledem na z historického hlediska nejfrekventovanější výzkumnou tematiku české etnologie, která se pohybovala v prostoru tzv. tradiční lidové kultury, je nutné konstatovat, že většina dosud realizovaných výzkumů materiální kultury české etnologie pracovala s předměty ze sbírek domácích muzeí – proto nese tato kapitola poněkud zavádějící název. To ale neznamena, že by měla česká etnologie rezignovat na výzkum soudobé materiální kultury. Spíše naopak. Výzkum jdoucí tímto směrem je více než žádoucí, avšak je spíše otázkou

budoucnosti. Takové výzkumy nebyly dosud až na výjimky realizovány a nemohou být tedy shrnuty v textu typu příručky.

Na stranu druhou cílem této kapitoly je nejenom pojednat o organizaci muzejních sbírek a jejich vedení v České republice, ale také o etnologickém výzkumu (i za použití hmotných předmětů, u jehož metod a technik nezáleží, zda ten který hmotný předmět představuje součást muzejní sbírky, soukromé sbírky či je právě používán k účelu, ke kterému byl vyroben.

Muzejní výzkum v našem pojetí *pracuje s hmotnými předměty*, artefakty (z lat. *arte factum* – dovednost/umění + vyrobit). Ty se snaží v maximální možné míře *pramenně, tedy informačně vytěžit*. Za tímto účelem používá

- *metodu analýzy hmotného předmětu*, která se zaměřuje na vyčerpání maxima relevantních informací pomocí množství rozličných metodických postupů – např. měření či statistiky, případně chemické analýzy, srovnávání aj. – z hmotné podstaty předmětu, kterou doplňují v tomto ohledu i jiné metody,
- *množství metod* (např. pozorování, rozhovor, analýza písemného pramene aj.) za účelem odhalení významu předmětu v nejširším možném smyslu (nejen pro původce, uživatele, ale i v rovině korelací se sociokulturním systémem jmenovaných, environmentálním prostředím aj.).

Studenti etnologie by neměli být schopni předmět pramenně vytěžit pouze z jeho hmotné podstaty či z jeho muzejní evidence, která by měla v maximální možné míře reflektovat také jeho technologický (jak byl vyroben a k čemu se používá: např. „*tento srp slouží k odebrání posekaného obilí a k žatvě trávy pro domácí zvířata*“), sociální – významový – (k čemu slouží v sociální rovině: např. „*tento srp půjčuji sousedovi, vnímám to jako sousedskou výpomoc*“) a symbolický (co znamená v sociální rovině: např. „*srp symbolizuje rolnictvo, tento mám po svém otci, zosobňuje naši selskou tradici, ale dětem do ruky nepatří, mohly by to zničit, nebo sebe zranit*“) kontext. Měli by sami umět získávat data k tomuto kontextu. Tímto požadavkem bude tato kapitola navádět k přesahům do rovin etnografického výzkumu v terénu, resp. výzkumu písemných pramenů – v této poloze se naše kapitola překrývá s kap. *Etnografický výzkum* – zde srov. kontextuální výzkum artefaktů – a *Archivní výzkum*.

Etnologie a muzejní výzkum

Zájem české etnologie o materiální kulturu lze z hlediska historie oboru pokládat za stěžejní, neboť úzce souvisel s konstituováním etnologie jako vědní disciplíny. Ta se totiž zrodila během fází tzv. sběru, kdy se vedle folkloristických sběrů zaměřovala na shromažďování a následné výstavní prezentace artefaktů tzv. lidové kultury. Tyto snahy vyvrcholily Národopisnou výstavou československou v roce 1895. Její význam byl i účastníky vnímán politicky: její organizace představovala bez možnosti použití státních orgánů pro českou společnost nebyvalý počín, který prověřil její schopnosti. Kumulací artefaktů a stavbou výstavní vesnice vytvořila unikátní dočasné místo paměti, které bylo posléze transformováno do Národopisného muzea. V předvýstavních a ostatně i povýstavních fázích sběru docházelo ze strany dobové etnologie (národopisu) i k aplikování výsledků sběru. Byly iniciovány kurzy tradiční výroby předmětů v tzv. duchu lidovém vedoucí k tzv. svérázu. Prostřednictvím vytváření unikátní sítě (regionálních) muzeí – míst paměti české společnosti bylo dosahováno stěžejního cíle spočívajícího v kumulaci artefaktů lidové kultury, přičemž mnohé snahy směřovaly k abstrahování již zmíněného všeprostupujícího ducha lidu (*Volkgeist*). To ostatně nelze v dobovém regionálním kontextu pokládat za výjimečné.

I po vzniku Československé republiky regionální muzea vedle regionálních časopisů a monografií (resp. snah o ně) nadále představovala ohniska tzv. sběratelské práce¹ – tedy v našem smyslu výzkumu, ale zejména dokumentace tradiční lidové kultury, ať již ve formě studia archivních dokladů, pořizování zápisů folklorních textů a popisů jevů, idejí i způsobu chování v terénu, ale pochopitelně též dokumentování a shromažďování „*dokladů lidové kultury*“ – hmotných artefaktů etnografického charakteru (etnografik), pro něž se právě muzea stala úložišti.

Ani první polovina 20. století v tomto nepřinesla změnu a společenské vnímání i nadále přikládalo lidové kultuře politický význam, což se intenzivně dotýkalo také etnografických muzejních sbírek. Výmluvně to ilustruje rok 1941 a tehdejší, Antonínem Václavíkem organizovaný sběr etnografik pro Musejní spolek v Uherském Hradišti. Dobové vnímání předpokládalo u muzea nejen výzkumnou a dokumentační činnost v oblasti lidové kultury, ale reflektovalo u těchto institucí také jejich symbolickou hodnotu: „*Naše museum nemíni však býti pouze klenotnicí, která by nás šťastně a důstojně representovala před cizinou, ale základním kamenem všeho národopisného snažení, které bez náležitě vybaveného*

¹ Drahomíra Stránská hovoří o tzv. „*středištích národopisné a sběratelské práce*“. Stránská, Drahomíra: *Příručka lidopisného pracovníka*, c. d., s. 6–11.

*musea jest prostě nemyslitelné. Ústav chce býti zdrojem mnohostranného poznání o kdysi bohaté domácí lidové kultuře [...]*²

Také ve druhé polovině 20. století věnovala česká etnologie zvýšenou pozornost hmotným předmětům, i když nutno dodat, že selektivně. Svoji roli sehrálo politické klima, kdy existovaly snahy o obecnou implementaci marxistických teoretických schémat do etnologického výzkumu a hmotným předmětům byla přisuzována významná role pro studium výroby, jejího stavu a vyspělosti, které měly mít zásadní význam pro poznání minulosti.³ Tato motivace však byla marginální. Jako daleko významnější se jeví fakt, že etnologie věnující se dílčímu tématu z problematiky hmotných předmětů se mohla rozvíjet bez větší pozornosti ideologů.⁴ Se zájmem o hmotné předměty v tomto období také souvisí personální zajištění české etnologie. Značná část profesionálních etnologů totiž pocházela právě z institucí muzejního typu a péče o etnografické sbírky, včetně publikační činnosti, jež shrnuje výsledky výzkumu, vyplývala z jejich pracovních povinností.

Ale etnologický zájem o hmotnou kulturu nelze v tomto období zploštit výše naznačeným způsobem. Např. tehdy doznívaly také diskuze v intencích paradigmatu *etnické teorie*, v níž byly jednotlivé artefakty či inovace připisovány jednotlivým etnikům. Tato diskuze se soustředila okolo problematiky středověké kolonizace, která byla popisována jako etnicky německá. Na jednu stranu byli do prostoru českých zemí příchozí Němci označováni za nositele některých novinek, které se měly dále šířit do prostředí českého etnika (např. tzv. čtyřboká forma dvoru, chlévový dům atp.),⁵ na stranu druhou existovala snaha dokládat některé technologie v českých zemích již před příchodem kolonistů (např. okutý rýč).⁶ V 70. letech tyto diskuze utichají a začíná se prosazovat optika interetnických vztahů,⁷ to se týkalo např. studia půdorysných forem domů či vinařských nožů.⁸

² Václavík, Antonín: *Zrnko k zrnečku. Návod, jak sbírat doklady lidové kultury z oblasti jižní a východní Moravy*. Uherské Hradiště: Slováké museum, 1941, s. 3.

³ Graus, František: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*, c. d., s. 91.

⁴ Příznačný je případ Antonína Václavíka a jeho práce, kterou dokončil v roce 1948. Na základě nedoporučujícího posudku z ideologicko-metodologických důvodů Otakara Nahodíla, ji začal Václavík přepracovávat za pomoci nového, marxisticky zakotveného redaktora [Karla] Fojtíka. Kniha vyšla v roce 1959 pod názvem *Výroční obyčej a lidové umění*. [Autor neznámý, korekce Antonín Václavík]: *Odysea jednoho vědeckého díla*. In.: Drápala, Daniel (red.): *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno: MU, 2010, s. 161–164; Jeřábek, Richard: *Antonín Václavík a (sebe)kritika. K stému výročí narození*. ČL 78, 1991, s. 218–219.

⁵ Přehledově Frolec, Václav: *Etnická teorie a interetnické vztahy při studiu lidového stavitelství*. SN 24, 1976, s. 223–231.

⁶ Kramařík, Jaroslav: *Dřevěné rýče se železným okutím v českých zemích*. ČE 7, 1959, s. 244–261; Týž: *Odpověď Leopoldu Schmidovi*. ČE 8, 1960, s. 208–209.

⁷ Frolec, Václav: *Etnická teorie a interetnické vztahy při studiu lidového stavitelství*, c. d., s. 228–229.

⁸ „Varianty vinohradnických nožů se sekuris i bez sekuris na Moravě můžeme začlenit do několika skupin, které [...] projevují vázanost na určité oblasti a naznačují možné kulturně historické vztahy a vlivy v minulosti.“ Týž: *Tradiční vinařství na Moravě. Národopisný obraz*. Brno: UJEP, 1974, s. 52.

Nová tematika, která se po roce 1989 začala v české etnologii objevovat, nevytlačovala a nevytlačuje tradiční témata oboru, což se týká i problematiky hmotných předmětů. Také v současnosti jsou publikovány práce pojednávající monotematicky o jednotlivých druzích etnografik.⁹ Stále však v české etnologii pociťujeme absenci teoretického uvažování nad hmotným předmětem, resp. materiální kulturou a jejich interpretačních možnostech v obecné rovině, což např. dokládá nezahrnutí souvisejících hesel do *Národopisné encyklopedie*,¹⁰ o hlubší snaze podchytit vztahy jednotlivých částí materiální kultury k jiným částem tradiční lidové kultury a jiných perspektivách (viz níže) nemluvě.

Antropologie se ve svém zájmu o hmotné předměty již od svých prvopočátků od české etnologie neodlišovala. V případě mimoevropských etnografik můžeme částečně hovořit o jejich zařazení do širokého proudu pozoruhodností, ve kterých si evropská tradice libovala. Vedle fyzického zjevu mimoevropských obyvatel představovaly cizokrajné artefakty výjimečné medium pro vizuální komunikaci jinakosti. Ale vědecká antropologie šla dále. Hmotné předměty začaly hrát významnou roli v rámci evolucionismem konstruovaných vývojových linií lidstva. Jednotlivé fáze vývoje byly v podání různých badatelů od sebe odlišovány osvojením si rozličných dovedností, včetně výrobních, a používáním různých artefaktů.¹¹ Vedle toho to byla také evolucionistická antropologie, v jejímž prostředí začala být hmotná kultura nahlížena v souvztažnosti k jiným částem kultury. Např. Lewis Henry Morgan se zabýval vztahem formy obydlí původních obyvatel Ameriky a jejich sociální struktury.¹² Konkurenční difuzionistická antropologie zase využívala sledování podobností ve formě hmotných předmětů ke studiu kulturních vlivů a konstrukci kulturních okruhů.¹³

Etnografické výzkumy v terénu, které se rozhojňovaly s počátkem 20. století a které se posléze staly stěžejní pro utváření a vývoj antropologie jako vědy, často reflektovaly také

⁹ Např. Kafka, Luboš: *Lidové podmalby na skle ze sbírek Národního muzea*. Praha: LIKA KLUB – NM, 2013; Večerková, Eva: *Malované vejce. O kraslicích v českých zemích*. Brno: Etnografický ústav MZM, 2013; Kalinová, Alena: *Lidové podmalby na skle. Sbírka Moravského zemského muzea*. Brno: MZM, 2013; Beránková, Helena – Dufek, Antonín: *Karl Katholický (1839–1927). Momentní fotograf*. Brno: MZM – v tisku.

¹⁰ Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, c. d.

¹¹ Srov. např. Morgan, Lewis H.: *Pravěká společnost neboli výzkumy o průběhu lidského pokroku od divoštví přes barbarství k civilizaci*. Praha: NČSAV, 1954 (orig. 1877), s. 449–453.

¹² Stalo se tak v páté, později samostatně publikované části *Pravěké společnosti* – Morgan, Lewis Henry: *Houses and House-life of the American Aborigines*. Washington: Government Printing Office, 1881. Na významné práce řešící „how material culture is relevant to the most varied sort of problems“ poukazuje Heider, Karl G.: *Attributes and Categories in the Study of Material Culture: New Guinea Dani Attire*. Man. New Series 4, 1969, s. 379.

¹³ Základy takového uvažování položil Friedrich Ratzel, když filologický přístup a migrační zákony Moritze Wagnera aplikoval na materiální kulturu. Smith, Woodruff D.: *Politics and the Sciences of Culture in Germany. 1840–1920*. Oxford University Press, 1991, s. 141 an.; viz Soukup, Václav: *Dějiny antropologie*. Praha: UK, 2004, s. 321–332.

problematiku hmotné kultury zkoumaných společností, a to nejen na základě prosté dokumentace fyzického vzhledu jednotlivých předmětů. Příkladně přistupoval k námořním kánoím Bronislaw Malinowski ve svém výzkumu meziostrovního výměnného systému kula na Trobriandských ostrovech: „*Kánoe představuje součást materiální kultury a jako taková může být popsána, fotografována a dokonce fyzicky přemístěna do muzea. Ale – což bývá často přehlíženo – etnografickou realitu kánoe tímto způsobem nezprostředkujeme, dokonce ani ne postavením dokonalé ukázky přímo před studujícího. Kánoe je vyráběna pro jisté užití, za určitým účelem, je prostředkem k dosažení cíle a my, kdo studujeme život domorodců, nesmíme [...] předmět pouze fetišizovat.*“¹⁴ Kánoi posléze zasadil do širokého kontextu – vzal v úvahu její technologické stránky, sociální organizaci její výroby, vlastnictví, technický i sociální rozměr ovládnutí, rituální stavbu (včetně výzdoby), spuštění na vodu, sociální intronizaci aj.¹⁵ Nutno dodat, že záliba v materiální kultuře nebyla všemi antropology pěstována ve stejné míře. Obecně můžeme říci, že méně pozornosti jí bylo věnováno ze strany britské sociální antropologie. Jako příznačný se v této souvislosti uvádí příklad Malinowského souputníka Alfreda Radcliffe-Browna, který ve svém pojednání shrnujícím výzkum andamanských ostrovanů problematiku materiální kultury zahrnul do appendixu.¹⁶ Nicméně ji zahrnul. Nemluvě o výjimkách. Zájem Malinowského o problematiku hmotného předmětu musíme částečně připisovat jeho intelektuálnímu zakotvení ve středoevropském prostoru, totéž platí o Franzi Boasovi, jehož prostřednictvím byl podpořen zájem o tuto problematiku i v americké kulturní antropologii.¹⁷ Např. relativista Melville Herskovits problematiku materiální kultury ve svém úvodu do studia kulturní antropologie z roku 1955 do jisté míry vyzdvihuje: „*Pomocí technologie člověk dobývá ze svého okolí potraviny, přístřeší, oděv a nářadí, které potřebuje, aby přežil. Předměty, které vyrábí a používá za tímto účelem, jsou obecně označovány jako materiální kultura. Studium technologie je podstatné pro porozumění kultuře, stejně jako je pochopení materiální základny sociálního života nepostradatelné pro porozumění chování společenství. A ještě k tomu může technologická výbava společnosti navíc odhalit progres či regres společnosti lépe než jakákoliv jiná část jejich kultury. Je to*

¹⁴ Malinowski, Bronislaw: *Argonauts of the Western Pacific. An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London – New York: Routledge & Kegan Paul, Ltd. – E. P. Dutton & Company, Inc., 1966⁷ (orig. 1922), s. 105.

¹⁵ *Tamtéž*, kap. 4–6.

¹⁶ V druhém appendixu autor pojednal o jazyku obyvatel. Radcliffe-Brown, Alfred R.: *The Andaman Islanders*. New York: The Free Press, 1964^x (orig. 1922), s. 407–494.

¹⁷ Srov. např. pozornost věnovanou problematice materiální kultury v Boasově prvním velkém výzkumu (na Baffinově ostrově). Boas, Franz: *The Central Eskimo*. University of Nebraska Press, 1967^x (orig. 1888).

výsledkem skutečnosti, že technologie je jediným aspektem kultury náchylným k objektivnímu posuzování.“¹⁸

Obr_06

Vnášení kánoe do přístřešku, kde jsou po většinu času uskladněny, ty jsou stavěny podobně jako obytné domy, pouze podstatně větší, východ ostrova Boyowa (Kiriwina), Trobriandovy ostrovy. The Library of the London School of Economics & Political Science, sign. Malinowski/3/ARG/22.

Obr_07

Kánoe s osmnáctičlennou posádkou na vodě, Trobriandovy ostrovy. The Library of the London School of Economics & Political Science, sign. Malinowski/3/ARG/23.

Jak poukazoval Karl Heider, zájem o materiální kulturu přetrvával v obecné antropologii do konce 50. let minulého století. Následující změnu připisoval částečně ústupu antropologů od psaní „totálních etnografií“, které se pokoušely postihnout studovanou kulturu v celku včetně hmotné kultury, a příklonu k výzkumům, které se zaměřovaly na specifický teoretický problém. Tento odklon se netýkal pochopitelně všech badatelů, a tak mohl vyzdvihnout i některé významné práce studující hmotnou kulturu v korelaci s vybranými částmi daného sociokulturního systému.¹⁹

V kontrastu anebo snad právě jako důsledek tohoto stavu se v rámci multiparadigmatického vývoje antropologie objevují směry, které zdůrazňují technologickou stránku a vůbec materiální zázemí zkoumaných kultur. Jedná se zejména o tzv. kulturní ekologii vycházející z teorií Stewarda o „*souhře environmentálních, sociálních, ekonomických a kulturních faktorů určující formu dané společnosti*“. I když mezi kulturní ekologii a environmentální determinismus tak nelze klást rovnítko, badatelé v její perspektivě věnovali pozornost adaptaci společností na jejich environmentální prostředí. Na základě této adaptace vznikala v jejich terminologii tzv. jádra kultury (zdroje potravy, ekonomika, technologie aj.), z jejichž hlediska se následně pokoušeli porozumět ostatním částem kultury.²⁰ Z řečeného vyplývá, že v rámci studia jádra věnovali pozornost určitým aspektům materiální kultury, přičemž jejich zájem některé vedl až na úroveň jednotlivých artefaktů. Ke stejným důsledkům vedla také např. v těchto kruzích pěstovaná teorie populačního tlaku,

¹⁸ Herskovits, Melville J.: *Cultural Anthropology. (An Abridged Revision of Man and His Works)*. New York: Alfred A. Knopf, 1966⁷, s. 119.

¹⁹ Heider, Karl G.: *Attributes and Categories in the Study of Material Culture*, c. d., s. 379.

²⁰ Lee, Richard Borshay: *The !Kung San. Men, Women, and Work in a Foraging Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979, s. 2–3.

kteřá tvrdila, „že předindustriální ekonomickou, sociální a politickou evoluci obecně lze odvodit ze silícího populačního tlaku“,²¹ přičemž na tutéž vazbu mezi technologickými inovacemi a nárůstem populací i její hustoty ovšem v inverzní podobě se ohlížel již Lewis H. Morgan.²² Morganova perspektiva, ne nepodobná Marxově a v mnohém pro něj inspirativní, se prostřednictvím marxismu do antropologického bádání vrátila během druhé poloviny 20. století. Marxismus vyzdvihoval materiální podstatu kultury a badatelé jím ovlivnění, jež často ani nelze odlišit od kulturních ekologů, jí také věnovali náležitou pozornost.

Samostatnou kapitolu antropologického výzkumu materiální kultury představuje zájem o dar a jiné rituální výměny, založený zejména dílem Marcela Mause a Bronislawy Malinowské. Tento zájem trvající až do současnosti vyústil přímo v soubor tzv. interakcionistických teorií.²³

Od 80. let minulého století se začíná konstituovat samostatná vědní (sub)disciplína studia materiální kultury *material culture studies* (někdy též pouze *material culture*), snad jako důsledek prosazování snahy o interdisciplinární výzkum společenských jevů, který můžeme stopovat v průběhu druhé poloviny 20. století. Studia materiální kultury vznikají na půdě antropologie a archeologie a v současnosti v rámci nich mohou být identifikovány minimálně čtyři samostatné tradice²⁴ s přesahem do počtu oborů. Množství tradic se pochopitelně odráží v pluralitě definic a cílů této disciplíny. Historik Thomas J. Schlereth v roce 1985 hovoří o snaze studií materiální kultury „interpretovat minulost a přítomnost lidské činnosti do značné míry, ale nikoliv výhradně prostřednictvím existujících hmotných dokladů“.²⁵ Historik umění Jules David Prown studia materiální kultury definoval jako studium „názorů – hodnot, idejí, postojů, předpokladů – konkrétního společenství či společnosti v daném čase prostřednictvím artefaktů“.²⁶

²¹ Harner, Michael: *Ekologická báze pro lidské oběti u Aztéků*. In: Halbich, Marek – Kozina, Václav: Čítanka textů z ekologické antropologie: Amerika. Edice Andrias, vol. II. Praha: TOGGA, s. 153.

²² Glick, Thomas F.: *Technology*. In: Barfield, Thomas (ed.): *The Dictionary of Anthropology*. Blackwell Publishing, 2009¹³, s. 464–465.

²³ Srov. Layton, Robert: *An introduction to theory in anthropology*. Cambridge University Press, 2007⁹, s. 98–126.

²⁴ Hicks, Dan: *The Material-cultural Turn. Event and Effect*. In: Hicks, Dan – Beaudry, Mary C. (eds.): *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Oxford University Press, 2010, s. 25.

²⁵ Schlereth, Thomas J.: *Material Culture and Cultural Research*. In: Týž (ed.): *Material Culture. A Research Guide*. University Press of Kansas 1985, s. 6. Obdobnou definici již použil v roce 1981. Týž: *Material Culture Studies in America, 1876–1976*. In: Týž (ed.): *Material Culture Studies in America*. AltaMira Press, 1999, s. 2.

²⁶ Prown, Jules David: *Mind in Matter. An Introduction to Material Culture Theory and Method*. Winterthur Portfolio 17, 1982, s. 1.

Pokus o konstituování studií materiální kultury a metodologický vliv antropologie při tomto procesu i na jejich následující vývoj však samotný antropologický výzkum²⁷ materiální kultury nepoškodily.²⁸ Pouze se častěji setkáváme s tím, že se antropologové zapojují v oblasti problematiky materiální kultury do interdisciplinárních projektů,²⁹ což však ve srovnání s jinou tematikou nepředstavuje výjimečný úkaz.

Prostor muzejního výzkumu

Ačkoliv nebudeme ztrácet ze zřetele snahu uvažovat etnografika jako prameny etnologického výzkumu v obecné rovině, již bylo konstatováno, že s ohledem na historii bádání a množství uchovávaných artefaktů musíme pro potřeby naší kapitoly chápat jako hlavní výzkumný prostor *muzejní sbírky*. Jako sbírku muzejní povahy chápeme soubor předmětů shromážděných v muzeu. Zákon ji definuje jako sbírku, která je ve své celistvosti významná pro prehistorii, historii, umění, literaturu, techniku, přírodní nebo společenské vědy a tvoří ji sbírkové předměty shromážděné lidskou činností. Muzejní sbírka se zpravidla člení na jednotlivé podsbírkky, které mají většinou oborový charakter. V muzeích se tedy nejčastěji setkáme s etnografickou, archeologickou, historickou, zoologickou, botanickou či uměnovědnou podsbírkou. Tyto soubory jsou pak tvořeny vlastními sbírkovými předměty. Jako *sbírkový předmět* pak označujeme movitou či nemovitou věc, případně soubor věcí, které jsou dílem člověka nebo přírody. Součástí sbírky se dle platné legislativy stávají v momentě, kdy je k nim pořízen evidenční záznam a evidenční číslo je následně zapsáno do centrální evidence sbírek (dále CES, viz níže). Muzea a galerie získávají věci movité i nemovité úplatně (koupí) nebo bezúplatně, a to zejména vlastními sběry a výzkumem, darem, přebíráním pozůstalostí, převodem od jiných právnických osob, případně vlastní činností (pořizování záznamů, modelů, replik, vlastní pěstební nebo chovatelská činnost).

Ačkoliv některá regionální muzea v českých zemích vznikla na základě tzv. výstavního ruchu a sběratelských snah před Národopisnou výstavou československou a

²⁷ Thomas Schlereth označoval antropologii v rámci studií materiální kultury jako „*promoter of and perhaps major policymaker*“. Schlereth, Thomas J.: *Material Culture and Cultural Research*, c. d., s. 26.

²⁸ Nelze tvrdit, že by problematika materiální kultury – či technologie, jak se dříve a ostatně také v současnosti označovala – představovala v obecné rovině pro antropologii prioritní téma. Srov. „... *technology has always been present in the anthropological repertory. But in “classical” cultural and social anthropology it has been undertheorized*“. Glick, Thomas F.: *Technology*, c. d., s. 464.

²⁹ Např. Appadurai, Arjun (ed.): *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge University Press, 2000^x (orig. 1986); Schlereth, Thomas J.: *Material Culture. A Research Guide*. University Press of Kansas 1985; Hicks, Dan – Beaudry, Mary C. (eds.): *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Oxford University Press, 2010.

etnografická podsběrka může představovat nejstarší, resp. nejreprezentativnější část fondů muzea, můžeme se setkat s muzei, která nedisponují etnografickou podsběrkou (často tzv. městská muzea). Etnografika v nich představují „hraniční“ předměty různých vědních oborů a byly či jsou začleňovány mezi archeologické či historické sbírkové předměty. Vůbec je nezbytné poněkud relativizovat představu, že etnografika – jako prameny etnologického výzkumu a zájmu – se mohou nacházet pouze v etnografických podsběrkách. Ačkoliv totiž v muzeu existuje etnografická podsběrka, přímo klasická etnografika (z hlediska tradičního zájmu etnologie, resp. národopisu) mohou být zařazena do jiných sbírek. Děje se tak např. na základě nálezových situací, tak tzv. svátostky (agnusky) nalezené při povrchovém sběru, ale také archeologickém výzkumu, bývají zařazeny do archeologických sbírek. Dalšími důvody bývá depozitární vybavení muzea, kdy devoční plastiky apod. bývají součástí uměnovědné sbírky, nebo forma sbírkového předmětu, kdy stará fotografická a kresebná dokumentace se stává součástí fotografické anebo historické podsběrky a např. rukopisné modlitební knížky bývají evidovány v (historických) knihovnách. Ostatně ani nelze identifikovat přesné hranice zájmu jednotlivých společenskovedních sbírek. Nicméně CES eviduje 84 etnografických podsbírek z celé ČR.³⁰

V letech 1994–1996 provedla Asociace muzeí a galerií (AMG) vůbec první analýzu sbírkových fondů v českých muzeích, jejíž výsledek však musíme vnímat s dostatečnou rezervou, neboť tyto kvantifikace nám řeknou velmi málo o potenciální výzkumné základně. Z analýzy vyplynulo, že v českých muzeích je uloženo více než 60 mil. sbírkových předmětů. Největší podíl představovaly společenskovední sbírky, kde jednoznačně dominovala archeologie. Kulturně-historické sbírky, kam spadají právě předměty zájmu etnologického výzkumu, byly prokázány u všech regionálních muzeí a jejich celkový objem činil 1,55 mil. předmětů.³¹ (Další souhrnná analýza muzejních sbírkových fondů byla vyhlášena v roce 2008, ale vzhledem k průtahům není její vyhodnocení stále k dispozici.) S ohledem na letitou tradici vlastivědných muzeí sbírajících různorodé artefakty tradiční lidové kultury nejde o překvapivé zjištění.

Českou institucí s největším počtem etnografik ve svých sbírkách je Národní muzeum. Sbírka Etnografického oddělení Historického muzea Národního muzea čítá na 140 000

³⁰ *Centrální evidence sbírek*. Dostupné z: <http://ces.mkcr.cz/cz/psblst.php>.

³¹ Fialová, Dagmar – Šebek, František: *Vyhodnocení výzkumu Analýza sbírkových fondů muzeí ČR*. Muzejní obzory. 1999, č. 2, s. 79. K problematice zjišťování počtu sbírkových předmětů se vyjádřil např. Dolák, Jan: *Kolik máme sbírek?* Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky 2010, č. 4, s. 15–17. Zde zpochybňuje číslo 65 mil. a upozorňuje na nemožnost zjištění aktuálního stavu navzdory fungování Centrální muzejní evidence, svým výpočtem dochází k číslu 18 mil. sbírkových předmětů, celkový počet jednotlivin je však asi nezjistitelný.

etnografik.³² Stálá expozice se nachází a jednotlivé výstavní projekty jsou realizovány zejména v sídle oddělení v Letohrádku Kinských v Praze. Oddělení také disponuje rozsáhlými depozitáři v Terezíně. Původní etnografickou sbírku Národního muzea v roce 1922 značně rozhojnily fondy Národopisného muzea, které shromažďovaly část exponátů Národopisné výstavy československé, které se po jejím ukončení nevrátily původním zapůjčitelům. Z toho vyplývá, že sbírka svým původem pochází z celého území ČR. (Součástí Národního muzea je také Náprstkovo muzeum, jehož samostatně vedená sbírka zahrnuje cca 38 500 mimoevropských etnografik.) Druhou nejpočetnější a na moravskou provenienci zaměřenou sbírku etnografik uchovává Moravské zemské muzeum. Etnografická sbírka čítá cca 120 000 předmětů³³ a je uchovávána v sídle Etnografického ústavu MZM, v paláci Šlechtičen na náměstí Svobody v Brně a částečně v mimobrněnských depozitářích. Třetí nejpočetnější etnografickou podsbírkou vlastní Západočeské muzeum v Plzni (cca 77 000 etnografik), čtvrtou Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm (cca 67 000 etnografik) a pátou Slovácké muzeum v Uherském Hradišti (cca 40 000 etnografik).³⁴

Náplň a struktura každé podsbírkky se muzeum od muzea liší v závislosti na specializaci muzea či regionálním kontextu. Součástí etnografických podsbírek v českých muzeích bývají různorodé fondy. Fondy regionálních muzeí zpravidla zahrnují artefakty lidové kultury z daného regionu v období 18.–20. století. Hojně zastoupený bývá fond keramiky, který tvoří obsáhlá skupina nádob sloužících k tvorbě pokrmů, přechovávání zásob, servírování aj., materiálově může jít o nádoby z rezné, glazované a zakuřované hrčiny, kameniny, bělniny, porcelánu či fajánse. Fond textilu obsahuje většinou oděvní součástky či celé komplety z regionu. Původní tradiční oděvní součástky často ve sbírkách doplňují součástky či celé komplety z průběhu 20. století. Ve fondu zemědělství se nalézá nářadí spojené se zemědělskou činností, ale také chovem dobytka a zpracováváním mléčných produktů. Do fondu řemesel jsou řazeny předměty spojené s řemeslnou, ale také domácí a domácí výrobou, jejich polotovary či výsledné produkty. Další obvyklou skupinu představuje fond lidového nábytku obsahující převážně dřevěné truhly, skříně, lavice, stoly apod. Fond tzv. lidového umění zahrnuje malby na skle, devoční plastiky, betlémy, betlémové prvky a jiné předměty dekorativní povahy, přičemž tato kategorie se v mnohém překrývá s fondem religiozita, resp. zbožnost, který dokumentuje různorodé devocionálie. Dvojměrné předměty často sdružuje fond grafika, kde jsou zařazeny dobové fotografie,

³² *Centrální evidence sbírek*. Dostupné z: <http://ces.mkcr.cz/cz/psb.php>, 30. 11. 2013.

³³ *Tamtéž*.

³⁴ *Tamtéž*.

tisky, rytiny, originální kresby a listy, modlitební knihy, kramářské písně atd. Jiné fondy mohou obsahovat např. míry a váhy, hračky a doklady o životě dětí, svítidla, hodiny či výrobky navazující na tradiční výrobní postupy či tematiku. Běžnou součástí etnografických podsbírek bývají pozůstalosti a sbírky regionálních sběratelů společně s jejich původní dokumentací.

Z výše uvedeného vyplývá, že etnolog při svém výzkumu musí často věnovat pozornost také ostatním podsbírkám (regionálních) muzeí. Téměř každé muzeum v České republice – s výjimkami monotematicky zaměřených – spravuje více či méně obsáhlou *archeologickou podsbírku*. Tvoří ji předměty různého stáří pocházející z archeologických výzkumů či povrchových sběrů, případně získané jinými archeologickými metodami. Staré fondy doplňují nálezy z aktuálních archeologických výzkumů realizovaných ve spádové oblasti muzea organizací se stejným zřizovatelem,³⁵ případně muzeem samotným. Společně s nálezy přebírá muzeum od prováděcí organizace i nálezovou zprávu, jejíž součástí je inventář nálezů. Předměty jsou zde seřazeny a očíslovány podle jednotlivých kontextů, v rámci nichž jsou nálezy řazeny chronologicky a materiálově. Tyto inventáře pak slouží jako podklad pro muzejní evidenci. Hlavními identifikátory při muzejní evidenci pak jsou lokalita (v rámci katastrálního území) a datování (vycházející z obecné systematiky pravěkých kultur, středověku a novověku). Materiálově jde v případě archeologických nálezů o různorodé artefakty od pravěku až po novověk. Nejpočetnější zastoupení má vždy keramika, čímž rozumíme nejenom nádoby, ale i kachle či sakrální předměty. Kámen zastupuje pravěká štípaná a broušená industrie i prvky středověké a novověké architektury. Méně časté jsou pak kovové předměty, zlomky skleněných nádob a vitráží, kostěné artefakty a předměty z organických materiálů. Vedle vlastních předmětů podsbírka zahrnuje i materiál určený k vědeckým analýzám (lidské a zvířecí kosti, vzorky kamenů či dřev, ulity šneků atd.)

Velmi obsáhlé bývají i *historické podsbírky*. Z trojrozměrných předmětů se nejčastěji jedná o militaria, ale také vybavení domácnosti, bohoslužebné náčiní, numismatiku, keramiku, sklo, nábytek, prapory aj. Dvourozměrné předměty evidují např. fondy historické grafiky, historických map, plánů a atlasů, diplomů, rukopisů, fotografií, pohlednic apod.

V *uměnovědných podsbírkách* se etnolog může setkat na jednu stranu s různorodým ikonografickým materiálem dokumentujícím tradiční lidovou kulturu, jako jsou např. veduty, ať již jako grafiky, kresby či malby. V podsbírce se mohou ale také nacházet artefakty dokumentující např. religiozitu – devoční plastiky, různé kresby, relikviáře apod.

³⁵ Nově upravuje novela zákona o státní památkové péči z roku 2004, platná od 3. 1. 2005 (1/2005 Sb.).

Muzea také často disponují sbírkou *fotografií*, která může být vedena jako samostatná podsbírka, ale také jako součást knihovny či jiných podsbírek. Staré dokumentační fotografie může doplňovat průběžná fotodokumentace, v obou případech mohou představovat velice významnou pramennou základnu pro etnologický výzkum.

Výsledkem specializace muzeí či oddělení jsou pak speciální fondy, které dokumentují např. vývoj školství, sport, regionální výrobu a průmysl, život etnických menšin i významné osobnosti. Speciální fondy či zájmy odborných pracovníků v některých muzeích pak generují méně běžné podsbírkky, jako je podsírka divadelní, muzikologická, podsírka novodobých dějin apod.

Organizace výzkumného prostoru a orientace v něm

S ohledem na hlavní výzkumný prostor pojednáváný v naší kapitole musíme věnovat pozornost také organizaci muzejních sbírek v České republice, která do jisté míry vyplývá z místních dějin muzejnictví.

Ačkoliv idea sbírání a sbírek bývá nalézána v průběhu dějin již od středověku, první instituce muzejního typu vznikaly v českých zemích od počátku 19. století. Jako první vůbec vzniklo v roce 1814 Slezské zemské muzeum v Opavě, následované v roce 1817 Moravským zemským muzeem v Brně. Význačné místo mezi nimi zaujímal už od svého vzniku v roce 1818 Národní muzeum, které svým ideovým programem, formulovaným v roce 1840 Františkem Palackým, inspirovalo vznik řady „vlastivědných“ regionálních muzeí. První vlna zakládání těchto institucí v 70. a 80. letech 19. století reagovala na společenskou poptávku v době, kdy sílil český i německý nacionalismus a rodil se lokální patriotismus. Plynule následovala další vlna související s národopisným hnutím 90. let a s přípravou velké národopisné výstavy v Praze, konané v roce 1895. Výsledkem byla síť 150 muzeí, která představovala na přelomu 19. a 20. století v Evropě unikát, zvláště výjimečným fenoménem byla velká koncentrace menších regionálních muzeí. Ovšem nízká odborná kvalita v době rychle rostoucí vzdělanosti způsobila na jednu stranu pokles zájmu o tyto instituce, na stranu druhou mezi odbornou veřejností vznikaly první pokusy o systematizaci muzejní sítě.

Po vzniku československého státu se pokoušelo prosadit pevnou organizační strukturu Ministerstvo školství a národní osvěty a Svaz československých muzeí, založený roku 1919. Ovšem do konce 30. let se, nejspíš díky odlišným představám obou institucí, nepodařilo v tomto směru nic podniknout. Zásadní změnu přinesl až postátňovací proces muzeí v 50. letech minulého století a zákon o muzeích a galeriích z roku 1959, který strukturoval muzejní síť

podle správního dělení území státu. Rozhodující pravomoc při vyhlášení muzeí měly orgány krajských národních výborů, a to podle zásady, že v každém kraji má být jedno muzeum s krajskou působností a v každém okrese jedno muzeum okresní. Důsledkem bylo slučování, resp. zanikání mnoha lokálních muzeí. Nově vzniklou síť doplňovala muzea městská (místní), památníky a specializovaná muzea. Po půlstoletí snah odborné veřejnosti tak byla realizována systematizace muzejní sítě, avšak tento investovaný zájem o muzea státní systém zúročil v jejich využívání po ideové stránce – činnost muzeí stát striktně využíval k prosazení vládnoucí ideologie.³⁶

Struktura sítě krajských a okresních muzeí, jak byla vytvořena po vydání zákona v roce 1959, přežila komunistický režim a zůstala zachována až do přelomu tisíciletí. Ke změnám došlo až v roce 2003 v rámci reformy veřejné správy. Spolu se zrušením okresů došlo i ke změně zřizovatelů někdejších okresních muzeí, když tyto instituce převzaly ve většině případů jednotlivé kraje. Muzea jsou v současné době v České republice zřizována státem, kraji a obcemi, ale i podnikatelskými a soukromými subjekty. Dobrovolným profesním svazem muzejních institucí a osob činných v oboru je od roku 1990 Asociace muzeí a galerií,³⁷ která sdružuje 280 členů (asi 55 % muzejních institucí v ČR).

Zákon z roku 1959 o muzeích a galeriích, doplňovaný postupně vyhláškami a směrnicemi pro správu, evidenci a ochranu sbírek, platil až do roku 2000. Nakládání se sbírkovými předměty v současné době upravuje *zákon č. 122/2000 Sb. o ochraně sbírek muzejní povahy*, který je neustále novelizován. Tímto zákonem se vedle výkladu základních pojmů jako muzeum, sbírka, sbírkový předmět apod. stanovují podmínky ochrany sbírek, uchovávaných zejména v muzeích a galeriích, dále podmínky a způsob vedení evidence sbírek muzejní povahy a práva a povinnosti vlastníků těchto sbírek.³⁸ Základní principy správy sbírek jsou stejné nebo obdobné jako ty, jimiž se muzea a galerie řídí od roku 1960. Změna nastala především v *evidenci sbírek*. Zákon nyní rozlišuje dvě formy evidence sbírek. Vedle běžné muzejní evidence je nově povinností vlastníka či správce sbírek zapsání předmětů do *centrální evidence sbírek* (CES), kterou spravuje Ministerstvo kultury ČR.

³⁶ K historii českého muzejnictví podrobněji např. Špét, Jiří: *Přehled vývoje českého muzejnictví I (do roku 1945)*. Brno: MU, 2004.

³⁷ *Asociace muzeí a galerií*. Dostupné z: <http://www.cz-museums.cz/web/amg/titulni>.

³⁸ *Zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů*.

Zapsání do evidence sbírek a zapsání evidenčního čísla do CES jsou dvě nedílné součásti téhož právního aktu, jímž se z věci movité či nemovité stává sbírkový předmět.³⁹

Základní muzejní evidence je interním záznamem vedeným vlastníkem či správcem sbírky. Smyslem zapsání předmětu do CES jako dalšího nezbytného kroku při legitimizaci sbírkového předmětu je především ochrana kulturního dědictví, zejména zamezení nekontrolovaného pohybu předmětů muzejní povahy. Aby byl zachován smysl a účel CES, musí být záznam neustále aktualizován. Vlastníci (správci) sbírek musí tedy pravidelně oznamovat do CES všechny změny proti původnímu záznamu, k tomuto účelu slouží speciální program CESík.

Obr_03

Sbírková činnost Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm – nakládání súscků na traktor, Francova Lhota, 1966, foto V. Bulawová. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, fotoarchiv, inv. č. N 1437.

S evidencí sbírek souvisí i jejich kontrola. Povinností každého vlastníka či správce sbírky je periodická *inventarizace*, tedy kontrola sbírky, která spočívá v porovnání sbírkového předmětu s evidenčním záznamem. Cílem je především zjištění, zda předměty skutečně existují, dále ověření jejich stavu a stavu prostředí, v němž jsou uchovány. Každoročně musí být provedena inventarizace min. 5 % sbírkových předmětů každé sbírky. Velikost kontrolovaného souboru si určují sami kurátoři dle velikosti sbírky, a to tak, aby po deseti, resp. patnácti letech bylo možno doložit, že sbírka byla zinventarizovaná celá.

Vedle základní evidence každého sbírkového předmětu a pravidelné inventarizace, které ukládá zákon, do činnosti muzea dále patří *shromažďování doprovodné dokumentace ke sbírce, konzervování a restaurování sbírkových předmětů, zprostředkování sbírkových předmětů a poznatků o nich veřejnosti*, běžná je i vlastní *vědecko-výzkumná činnost*. Všechny jmenované činnosti by měly ústít do *výstavní prezentace*, ať již trvalé, tedy expozice, či krátkodobější ve formě tematických výstav.

Muzejní sbírka není uzavřeným souborem, ale je neustále doplňována a rozšiřována. Tomuto procesu říkáme *sbírkotvorná činnost*. Vlastní sbírkotvorná činnost muzeí je dnes chápána jako odborná a systematická práce, jejímž posláním je uchovávat důležité prameny o přírodě a společnosti, které se stávají zdrojem poznatků o světě a prostředkem historické paměti. Garantem kvality a odbornosti sbírky je kurátor sbírky. Tvorba sbírky nesmí být nahodilá, ale musí sledovat určitý cíl. To znamená, že do sbírky jsou předměty zařazovány na

³⁹ Žalman, Jiří a kol.: *Příručka muzejníkovy I. Tvorba, evidence, inventarizace a bezpečnost sbírek v muzeích a galeriích*. Praha – Brno: Asociace muzeí a galerií České republiky – Český výbor ICOM – MZM – Ministerstvo kultury ČR, 2002, s. 23.

základě určitého záměru a výběru a na základě znalosti všech souvislostí a vztahů s ostatními předměty, s místem původu, s původní funkcí apod., k čemuž jsou sbírkové předměty doplňovány příslušnou dokumentací (*passportizace* – viz níže). Zařazování již vybraných předmětů do sbírky je odborně označováno pojmem *tezaurace*. Tezauračnímu procesu předchází vlastní výběr neboli *selekce*.⁴⁰ Zařazením předmětu do muzejní sbírky dojde nutně k jeho vytržení z primárního existenčního prostředí. Tím se ruší původní kontext, který se nedá obnovit ani nahradit. Separace z primárního kontextu proto vyžaduje doprovodnou dokumentaci – *passportizaci*, která v podstatě koresponduje s *kontextuálním výzkumem artefaktů*, jež využívá metod etnografického výzkumu.⁴¹

Obr_04

Daniel Drápala při *passportizaci klátových úlů pro muzejní evidenci, Malenovice (okr. Frýdek-Místek), 1997, foto E. Porubská. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, fotoarchiv, inv. č. N 78873.*

Obr_05

Instalace týchž klátových úlů v prostoru Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, 2014, foto D. Drápala. Soukromá sbírka.

K tvorbě sbírek a výběru předmětů lze přistupovat pasivně či aktivně. Pasivní selekce se zaměřuje pouze na zachycení předmětů dochovaných z minulosti. Jde tedy o dokumentování reliktních často těch předmětů, které se zachovaly díky své látkové podstatě. V tomto případě však již není možná dokumentace primárního kontextu v celé jeho šíři a může tak docházet ke zkreslení informační hodnoty artefaktů. Významnější, především pro zachycení současné skutečnosti, je aktivní selekce, která nám dává možnost zachytit skutečnost co nejautentičtěji.⁴² Např. umožňuje zachytit na vhodných médiích i ty jevy, které se hmotně nefixují (divadlo, hudba, shromáždění aj.). Samotná aktivní selekce má několik fází. Nejprve je nutné zhodnotit stávající stav sbírky a vytvořit si sbírkotvorný plán. Posléze se provádí průzkum terénu, ve kterém chceme provádět sběr předmětů, mj. se doporučuje navázat kontakty s místními obyvateli. Nakonec se přistoupí k vlastnímu sběru, pořízení dokumentace a zařazení předmětu do evidence muzea. V muzeu lze sesbírané předměty podrobit další

⁴⁰ Stránský, Zbyněk Z.: *Úvod do studia muzeologie*. Brno: MU, 2000, s. 39–46; Stránský, Zbyněk Z.: *Archeologie a muzeologie*, Brno: MU, 2005, s. 122–126.

⁴¹ Srov. výše kap. *Etnografický výzkum*.

⁴² K dokumentaci současnosti např. sborník *Teorie a praxe – dokumentace současnosti. Sborník z odborného semináře*. Brno: Technické muzeum v Brně, 2006.

selekcí při jejich zapisování do chronologické, resp. systematické, evidence, případně při inventarizaci.⁴³

Takto popsaná ideální teaurace však neprobíhá ve všech muzejních institucích. Nedostatek finančních prostředků ke sbírkotvorné činnosti – ať již ve formě nákupů v rámci pasivní selekce či úvazků pro zaměstnance zaměřujícího se na aktivní selekci – odkazuje nejednoho kurátora ke sbírkotvorné činnosti spočívající v selekci mezi předměty nabízenými do muzeí samotnými vlastníky. Takové předměty jsou sice často dary, avšak jejich informační hodnota je často nízká, o celku takto tvořené sbírky nemluvě. Na stranu druhou etnolog může mít i v takové nepříznivé situaci oproti jiným společenskovedním kurátorům jistou výhodu. Se vzrůstajícím počtem konkrétního předmětu ve společnosti se totiž snižuje jeho finanční hodnota na trhu, avšak jeho vypovídací hodnota ve vztahu k dané společnosti vzrůstá.

Vedle toho spravují muzea i tzv. staré fondy, tedy kolekce vzniklé nejčastěji během první poloviny 20. století. Sbírkoty byly tvořeny většinou bez zásadnější koncepce a chyběla doprovodná dokumentace. Jejich vypovídající hodnota jako celku je proto často nízká, nežádka však obsahují dokumentačně velmi hodnotné jednotliviny.

Obr_08

Papírová karta systematické evidence sbírkového předmětu. Muzeum Vyškovska.

Proto, aby byl předmět zařazen do sbírky, je nutné jej zapsat do *muzejní evidence*. Muzejní evidence sbírek je vedená vlastníkem či správcem sbírek a jednoduše řečeno jde o pořízení evidenčního záznamu ke každému sbírkovému předmětu. Jejím hlavním smyslem je identifikovat sbírkový předmět a uchovat k němu dokumentaci. Každý evidenční zápis musí obsahovat minimálně tyto základní údaje: název a popis předmětu, lokalitu, způsob a okolnosti nabytí, stav předmětu a evidenční číslo. Muzejní evidence bývá zpravidla dvoustupňová: chronologická a systematická. Nejdříve je provedena chronologická evidence, kterou rozumíme zápis nově nabitých předmětů do tzv. přírůstkové knihy v pořadí, jak je muzeum získalo. Předmětu je přiděleno evidenční číslo, v tomto případě tzv. přírůstkové číslo, které je tvořeno pořadovým číslem přírůstku v daném roce, lomítkem a číslem označujícím rok, ve kterém byl předmět získán. V evidenčním záznamu jsou pak stručně uvedeny základní údaje o předmětu. Tato prvotní evidence má především majetkoprávní charakter. K podrobnějšímu popisu předmětu pak dochází při systematické evidenci, která již posouvá nakládání se sbírkovým předmětem do odborné roviny. Záznam z přírůstkové knihy je doplněn o další evidenční číslo, v tomto případě tzv. inventární číslo, a další údaje o

⁴³ Podrobněji Dolák, Jan: *K teorii sbírkotvorné činnosti muzeí. Některé problémy muzejní selekce*. In: *Teorie a praxe vybraných muzejních činností*. Brno: Technické muzeum v Brně, 2005, s. 4–11.

předmětu, odkazy, souvislosti, obrazové záznamy atd. Inventární číslo je zaznamenáno i na vlastní předmět. Jeho podoba závisí na zvyklosti v daném muzeu (zpravidla je používáno průběžné číslování). Inventárním číslem je předmět označen tak, aby nebylo snadno odstranitelné, neboť představuje hlavní identifikátor sbírkového předmětu, avšak aby sbírkový předmět nepoškozovalo. Systematickou evidenci muzeum vede buď „postaru“ na tzv. katalogizačních kartách, nebo elektronicky pomocí speciálních databázových programů (např. Demus, Bach), které jsou zároveň schopné pokrýt i chronologickou evidenci. Archivace těchto záznamů je však nadále vyžadována i v tradiční, papírové podobě.

Obr_09

Karta databázového programu Demus. Muzeum města Brna.

Výhoda elektronické evidence je již natolik zřejmá, že využívání muzejních databázových programů dnes představuje běžnou a rozšířenou praxi. Mezi nejstarší a dosud stále využívané a rozšiřované programy patří *Demus* a *Bach*. V poslední době jsou pak vyvíjeny další systémy reagující na postup databázových a webových technologií (např. Esmus, Museion). Demus (Dokumentace a Evidence MUzejních Sbírek) vyvíjí Moravské zemské muzeum v Brně a v současnosti jej hojně využívají především moravská muzea. Obsahuje základní sestavy odpovídající přírůstkové knize a katalogizačním kartám, které lze doplnit o další záznamy – akvizice, přípravy výstavy, publikace, konzervátorské dokumentace. K textové evidenci sbírkového předmětu má uživatel možnost připojit obrazovou, zvukovou i videodokumentaci apod. Součástí databáze je řada podrobných slovníků a číselníků, které urychlují vyplňování a zároveň sjednocují evidenci jednotlivých předmětů. Uživatel má možnost si vytvořit či doplňovat některé oborové slovníky na základě svých potřeb, stejně tak může ovlivnit podobu a chování formulářů či tiskových sestav záznamů. Demus je členěn do několika modulů, které se snaží pokrýt všechny muzejní podsbírkky. Dosud jsou vedle základního katalogu a přírůstkové knihy k dispozici speciální moduly pro fotoarchiv, výtvarné umění, historii, archeologii, botaniku, zoologii, entomologii a geologii.

Obdobnými funkcemi disponují také katalogizační programy produktové řady aplikací *ProMuzeum* společnosti Bach Systems z Olomouce. Vedle aplikace „obecné sbírky“ řada nabízí také množství specializovaných modulů, a to včetně etnografie. Produktová řada *ProArchiv* téže společnosti obsahuje taktéž specializovaný modul fotoarchiv, s nímž se etnolog při výzkumu v muzeích může také setkat, ostatně i fotoarchiv Ústavu evropské etnologie FF MU je v tomto modulu katalogizován.

Řada muzeí zpřístupňuje svoje sbírky i na internetu pomocí on-line katalogů. S pokusem prezentovat na jednom místě sbírky několika institucí přišlo v roce 2010 Národní muzeum, které pro tyto účely spustilo portál *eSbírky*,⁴⁴ který ke konci roku 2013 zpřístupňoval bezmála 30 000 sbírkových předmětů, přičemž sekce *Etnologické a etnografické sbírky* obsahuje 9 000 záznamů o sbírkových předmětech. Skrze portál zpřístupňují svoje sbírky vedle Národního muzea také muzea jiná. Co se týče etnografik, svoje sbírky zde prezentuje zejména Náprstkovo muzeum (8 700 sbírkových předmětů), dále je zde zastoupena etnografická sbírka Historického muzea NM, sbírky Slezského zemského muzea, ale také jiných muzeí.⁴⁵ Je do jisté míry pochopitelné, že jednotlivé, do projektu zapojené instituce zde prezentují nejprve nejhonosnější předměty a fotografie, takže v procesu naplňování portálu podávají zkreslený obrázek obsahu sbírky. Také zůstává otázkou, zda zapojené instituce mají v úmyslu či nakonec zrealizují zpřístupnění celé své muzejní sbírky. Zde dostupné záznamy o jednotlivých sbírkových předmětech zahrnují množství údajů včetně fotodokumentace, některé – jako např. způsob získání, resp. původ – chybí. Portál pracuje jako publikační výstup výše zmíněného katalogizačního softwaru Museion.

Obdobný projekt – který pouze výběrovým způsobem on-line prezentuje vybrané sbírkové předměty z různých evropských institucí – představuje *Europeana*,⁴⁶ obsahující ke konci roku 2013 mj. necelých 14 000 etnografik celosvětového původu. Naši pozornost by ale neměly unikat ani projekty jednotlivých muzeí. Např. prostřednictvím internetové aplikace *VadeMeCum* prezentuje svoje sbírky Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm – v současnosti celkem 15 000 předmětů etnografické podsbírký instituce, z podsbírký dokumentace celkem 2 500 předmětů, 1 500 z podsbírký písemností a tisků a samostatně vedeného archivu ÚLUV.⁴⁷

Témata a metody muzejního výzkumu

⁴⁴ *eSbírky*. Dostupné z: <http://www.esbirky.cz>.

⁴⁵ *Tamtéž*, 1. 12. 2013.

⁴⁶ *Europeana*. Dostupné z: <http://www.europeana.eu/>.

⁴⁷ *VadeMeCum*. Dostupné z: <http://mail.vmp.cz/vademecum/index.jsp>, 1. 12. 2013.

Realizace a jednotlivé fázování výzkumu (prostřednictvím) artefaktů (muzejního výzkumu) se neodlišuje od realizace etnologických výzkumů v jiném prostředí. Také tento výzkum zahrnuje čtyři základní fáze (přípravná fáze, realizace výzkumu, interpretace a publikace), které se svým obsahem neodlišují od těch, z nichž se skládá etnografický výzkum. V tento moment tedy odkážeme na příslušné části naší příručky⁴⁸ a spíše se zaměříme na specifika diskutovaného muzejního výzkumu.

Každý výzkum pracující v prostředí muzejních sbírek předpokládá alespoň rámcovou znalost organizace muzeí a přehled o obsahu jednotlivých sbírek, neboť vytipování jednotlivých institucí pro realizaci samotného výzkumu nemusí být zcela jednoduché. Např. pokud badatelova hlavní výzkumná otázka se bude ptát po kvantifikaci motivů výzdoby vyškovských fajánsí z 19. století, je pochopitelné, že jeho kroky za shromážděním pramenné základny povedou v první fázi do Muzea Vyškova. Ale na základě další představy o sbírkových fondech, historiích sbírek i samotného artefaktu nesmí opomenout sbírky Etnografického ústavu MZM, etnografické sbírky Historického muzea NM, muzea z vyškovského okolí, ale s přihlédnutím k distribučním kanálům zkoumané keramiky téměř všechna moravská a rakouská muzea.

Než začneme věnovat pozornost informačnímu potenciálu materiální kultury a možnostem její interpretace, je nezbytné také připomenout, že ne všechny artefakty mají pro etnologický výzkum stejnou potenciální informační hodnotu. Interpretační možnosti etnologa nad prostým kolíkem k utahování povřísel budou odlišné, než v případě domů, resp. celých sídel a jejich půdorysů. Na poli studií materiální kultury o vyšší vypovídající hodnotě tzv. uměleckých děl hovoří zase historici umění.⁴⁹ Obecně řečeno, čím komplexnější artefakt je, tím častěji nese pro etnologa vyšší informační potenciál: „*Čím je objekt komplexnější, tím více rozhodnutí je k jeho koncipování potřeba a tím více je odhalitelná konkrétní tvořící mysl.*“⁵⁰ Všechny výzkumy materiální kultury však spojuje nesporná objektivní stránka artefaktů, jak ostatně již zaznělo v citátu Herskovitz. K ní řadíme jejich existenci, stejně jako počet artefaktů v určité lokalitě v konkrétní době a některé kvality artefaktu, jako jsou rozměry, objemy, hmotnosti apod.

Na tomto místě se také sluší připomenout, že vedle popisů jednotlivých artefaktů může být jejich výzkum veden v emické i etické perspektivě, což již ostatně zaznělo při definici muzejního výzkumu. Další poznámkou připomeneme kritiku Raymonda Firtha z roku 1939,

⁴⁸ Viz podkap. *Fáze etnografického výzkumu.*

⁴⁹ Prown, Jules David: *Mind in Matter*, c. d., s. 12.

⁵⁰ Glassie, Henry: *Folkloristic Study of the American Artifact: Objects and Objectives*. In: Dorson, Richard M. (ed): *Handbook of American Folklore*. Indiana University Press – Bloomington, [1986]^x, s. 377.

kteřá se obracela proti kvalitativnímu zaměření antropologických výzkumů materiální kultury v terénu – tedy těch vyzdvihujících jednotliviny, často výjimečné – a požadovala změnu orientace ve prospěch výzkumu kvantitativního.⁵¹ Ostatně požadavek kvantifikace v rámci muzejního výzkumu se vedle jiných bude proplétat následujícími řádky. Jenom pozornost reflektující množství jednotlivých druhů artefaktů v daném sociokulturním systému totiž poukazuje na poslední potenciální přednost materiální kultury, na níž chceme na tomto místě poukázat, totiž fakt, že představuje výjimečně bohatý pramen pro poznání – jak se v historiografii říká – mlčící většiny. Tedy těch skupin obyvatelstva, které samy nezanechávaly stopu v písemných pramenech – např. venkovského obyvatelstva 18. a 19. století. Již výše bylo upozorněno na skutečnost, že nejobvyklejší předměty totiž často bývají ty nejlevnější, resp. ty, které se nejčastěji nacházejí ve vlastnictví nejširších vrstev obyvatelstva, jejichž chování, ale také myšlení mohou odhalovat. S ohledem na tuto širokou sociální základnu tak disponují největší vypovídací hodnotou.

Analýza hmotného předmětu a související tematika

V souvislosti s informačním potenciálem materiální kultury se nejprve zaměříme na samotnou *analýzu hmotného předmětu* (1), při níž se budeme pohybovat *na úrovni jeho hmotné podstaty*. Na této úrovni se stává hmotný předmět zdrojem etnologem zaznamenávaných dat sám o sobě, bez využití jiných zdrojů dat, jako jsou informátoři či písemné prameny.

Než etnolog přistoupí k rozkladu jednotlivých stránek artefaktu, může se pokusit vyčerpát jeho informační hodnotu takřikajíc v celku. Vysokou výpovědní hodnotu totiž mohou nést informace o tom, *kde a kdy se jednotlivé předměty nalézají* (1.1), kde a kdy jsou používány.⁵² Pro tuto prvotní interpretační rovinu je pochopitelně nezbytná řádná nálezová dokumentace, jistou výhodou v tomto mají archeologické nálezy. Předměty jako takové se v této perspektivě stávají *doklady sociální interakce*: artefakty cizokrajné provenience jsou nositeli informace o přeshraničních vztazích či obecně o obchodě. Stejně jako přes různé hranice zboží putovalo také napříč sociální strukturou, a tak mohou být jednotlivé artefakty doklady interakce jednotlivých vrstev společnosti, ale také vztahu centra a periferie – města a venkova nebo výrobního centra a odbytíště. V této rovině navíc luxusní zboží odhaluje výjimečný status majitelů a uživatelů. Tímto způsobem musí být čteny např. doklady středověké zbroje na

⁵¹ Citováno dle Pospisil, Leopold: *Kapauku Papuan Economy*. New Haven: Yale University, 1963, s. 13.

⁵² Srov. Grassby, Richard: *Material Culture and Cultural History*. The Journal of Interdisciplinary History 35, 2005, s. 593.

venkově, případně informace o výskytu knih během raného novověku v tomtéž prostoru. Devoční ražby a odlitky (tzv. *svátostky, agnusky*) tak mohou odhalovat geografické zázemí jednotlivých kultů či rozsah misijní činnosti konkrétních řádů, resp. vlivu klášterů atp.

Artefakty ale také mohou sloužit jako doklady *inovací korelujících se změnami v sociokulturním systému (odráží ideové vzorce i vzorce chování ve statické i dynamické poloze)*, které se tak před badatelem předestírají.⁵³ Můžeme studovat např. šíření nových předmětů do domácností (např. smaltované nádoby, nové typy nádobí), ale takových nových fenoménů je celá řada – např. zavádění vodovodů do domácností, jejich elektrifikace, splachovací toaleta, spalovací, ale také elektřinou poháněné motory v hospodářství, traktory či televizor, stejně jako vyobrazení T. G. Masaryka či kropenka. Takové inovace mohou být motivovány např. technologiemi, politikami, ale také ekonomicky (např. nedostatkem, zvýšením dostupnosti aj.).

Pochopitelně pro výzkum jdoucí tímto směrem nejsou nezbytné ani samotné artefakty, ale za určitých okolností dostačují zmínky o nich např. v pozůstalostních soupisech či jiných písemných pramenech. V každém případě by však měl badatel v rámci této interpretační roviny uvažovat kvantifikující přístup, pokud mu ho pramenná základna dovolí. Pouze ten od sebe oddělí výjimečné od obvyklého, stejně jako poukáže na silné přeshraniční vazby, resp. vazby na centrum, identifikuje luxusní či odhalí obecný vývojový trend. Ovšem svoji vypovídací hodnotu má také inverzní scénář: nepřítomnost a nepoužívání předmětů mohou mít svoji konkrétní příčinu, která může být odhalitelná.

Vedle této kulturní perspektivy však přítomnost jistých artefaktů mohou někteří badatelé připisovat jejich terminologií *jiným objektivním příčinám*: ať již nevyhnutelnému dějinnému vývoji nebo např. přírodnímu prostředí.

Teprve následně by měl badatel upřít svoji pozornost na jednotlivé stránky artefaktu, ačkoliv tuto perspektivu – jak uvidíme dále – nelze zcela odlišit od právě diskutované. První ze stránek artefaktu, která by měla budit etnologovu pozornost, je *forma* (1.2), následuje *dekor* (1.3) – výzdoba – a *technologie* (1.4),⁵⁴ tedy na jednu stranu při výrobě daného artefaktu používané dovednosti, postupy a nástroje, na stranu druhou při výrobě použité materiály.

⁵³ Z určitého hlediska by se mohlo zdát, že tato interpretační rovina je nadřazena výše zmíněné, avšak argumentace některých badatelů poukazuje na skutečnost, že předmět může být společenstvím přijímán, aniž by byl jeho významový kontext v kultuře přítomný. Na vytváření tohoto kontextu se předmět sám následně podílí a de facto sám způsobuje změnu sociokulturního systému – viz níže.

⁵⁴ Forma, dekor a technologie jako tři stránky artefaktu převzaty z Glassie, Henry: *Folkloristic Study of the American Artifact: Objects and Objectives*, c. d., s. 378–379.

Obr_02

Jan Rudolf Bečák při dokumentaci seníku u usedlosti čp. 15 ve Vyškovci, 1964, foto V. Bulawová. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, fotoarchiv, inv. č. N 338.

Také samotná *forma* jednotlivých artefaktů *odráží ideové vzorce i vzorce chování (koreluje se změnami sociokulturního systému)*. Forma oděvu tak odráží pojmání těla – např. srovnajte na jednu stranu bikiny, na stranu druhou řeholní roucho. Celá historie módy může být čtena jako historie pojmání těla. Rozmístění jednotlivých místností ve venkovském domě zase odhaluje každodenní činnosti v rámci hospodářství, rozmístění nábytku v místnosti vymezuje sféry s typickými funkcemi, které slouží ke specifickým činnostem,⁵⁵ forma zásobnic druh konzumovaných potravin, nádobí stravovací návyky – představují nejen jednotlivé pokrmy a jejich přípravu, ale také způsob konzumace (společná mísa, absence talířů) atp.

Se studiem formy, ale také dekoru a technologie artefaktu se nám opět objevuje požadavek *kvantifikace*. V první řadě kvantifikace výskytu formy jednoho druhu artefaktu. Tímto způsobem získáme odpověď na otázku po nejobvyklejší formě artefaktu – která forma jednoho druhu předmětů (nástrojů, vybavení) byla v časově, geograficky a sociálně vymezené skupině domácností nejrozšířenější. Na stranu druhou se tak před výzkumníkem opět odhalují předměty výjimečné – z hlediska formy, výzdoby či technologie. Odlišení předmětů výjimečných formou, dekorem či technologií od obvyklých představuje jeden z nejdůležitějších úkolů analýzy hmotného předmětu. Takto výjimečné, neobvyklé předměty mohou znamenat mnohé. Mohou znamenat doklad progresivního vývoje – zavádění novinek –, ale také známku vývoje regresivního a je celkem nepodstatné, zda o takových novinkách či anachronismech uvažujeme v rámci změny formy jednoho druhu artefaktu, anebo jako o objevení se jiného artefaktu v jeho celistvosti.⁵⁶ V každém případě stojíme před otázkami typu: Co znamená objevení se a rozšíření kredencí ve venkovských domácnostech v českých zemích ke konci 19. století? Bezsporně nárůst počtu nádobí – ať již v důsledku jeho zlevňování, nebo zlepšování se ekonomické situace na venkově –, ale také zvětšování plochy a prostoru kuchyní, resp. obytných místností domu, přičemž všechny tyto skutečnosti můžeme přičítat zvyšujícímu se konzumu v této době a vymezeném sociálním prostředí. V případě

⁵⁵ Srov. Grassby, Richard: *Material Culture and Cultural History*. The Journal of Interdisciplinary History 35, 2005, s. 594.

⁵⁶ V tomto případě by následující otázky měly být přiřazeny spíše k výše probírané interpretační perspektivě (1.1). Stojíme zde ale před problémem, kdy již z diachronního hlediska nehovoříme o proměně formy jednoho předmětu, ale o předmětu jiném. Pokud předmět definujeme funkčně, může se stát, že nám do téže kategorie spadnou formou zcela odlišné předměty, to se však také může přihodit, pokud k vymezení jednotlivých předmětů využíváme dobový jazyk.

regresivního vývoje se setkáváme např. v ekonomicky slabších vrstvách obyvatelstva s formami, ale také technologiemi tzv. archaickými, můžeme říci anachronickými vzhledem k obecnému stavu (vývoji), avšak formami a technologiemi ekonomicky dostupnými pro tyto vrstvy obyvatelstva. Některé výjimečně se vyskytující předměty s ohledem na jejich formu, dekor či výrobní technologii, např. provedení, velikost, výzdobu, použité materiály apod., lze interpretovat jako luxusní zboží, které mohlo mít reprezentativní funkci (viz výše). Jeho vlastnictví – prezentované používáním tohoto předmětu (oděvní součástka, luxusní šperk, hodinky apod.) nebo jeho umístěním v interiéru anebo exteriéru domu (luxusní nádobí, výzdoba domu, forma usedlosti) – mohlo majitele v jeho očích i v očích sociálního okolí vydělovat a vyvyšovat, neboť náš, ekonomicky orientovaný sociokulturní prostor i ve své historii majetnosti připisoval v první řadě prestiž (což nelze považovat za kulturní univerzálii).

Ale také samotný artefakt by měl být v souvislosti s interpretací jeho formy podroben kvantifikaci – výzkumník měří rozměry artefaktu, jeho plochu a objem či vzdálenosti od jednotlivých artefaktů. Získaná data následně podléhají interpretaci. Uvažujme na chvíli vztah poměru velikosti domu, obytných místností a počtu zde žijících obyvatel k dobovému pojmání těla anebo individuality. Co nám řeknou velikosti úložných prostor o vybavení domácnosti, o individuálním vlastnictví člověka? Velikosti truhel jako úložných prostor mohou definovat množství oděvů v domácnosti, velikosti zásobnic zase potravinových rezerv.

Pojímání formy v korelaci se (změnami) sociokulturním systémem však musí být doplněno také perspektivou, při níž forma odhaluje *doklady sociální interakce* – např. novinky ve formě domu, oděvu atp. se šíří prostorem geografickým i sociálním a právě artefakty se toho mohou stát dokladem. Naopak absence takových dokladů může směřovat k argumentaci o autochtonním vývoji dané formy artefaktu. Ale také formu artefaktů (např. domu, oděvu aj.) někteří badatelé mohou vztahovat k výše zmíněným *objektivním příčinám*.

Také *dekor artefaktu* může být nahlížen v korelaci s *ideovými vzorci i vzorci chování*, resp. *s jejich změnami*: obsah dekoru odhaluje ideový svět nejen uživatelů (srov. devocionálie); ornament, výzdoba (dekor) i nápisy mohou nést informační hodnotu ať již tím, co obsahují, nebo tím, co z dobového zavrhují, ignorují. Nápisy mohou nést přímé informace, ornament a výzdoba odkazovat do náboženských či světských sfér.

Dekor artefaktu může sloužit jako informační zdroj o *sociální interakci*: jeho obsah i forma mohou odkazovat na případné inspirační zdroje – v této rovině byl zkoumán např. vliv německých renesančních výšivkových vzorníků na motivy slovenské lidové výšivky. Ale v dějinách nalezneme pochopitelně také inverzní scénář: absence takových dokladů vedla

k přesvědčení o autochtonnosti vývoje lidové výšivky na Slovensku. Ovšem také dekor artefaktu může být podroben *kvantifikaci*. Poměr plochy dekoru k ploše artefaktu může nést svůj význam, a to nejen v termínech luxusu, ale také významnosti předmětu pro uživatele či výrobce. Těchto významových rovin se dekorativní stránka dotýká obecně, neboť právě dekor často odlišuje a odlišoval určitou skupinu artefaktů od předmětů tzv. obyčejných.

V souvislosti s touto problematikou musí být připomenuto, že z hlediska našeho zájmu náležejí do problematiky materiální kultury i artefakty s akcentovanou obrazovou informační stránkou, jíž jsou podřízeny – jmenujme mapy, plány, devoční obrázky, různé tisky, podmalby na skle, obrazy apod., ať již vznikaly k dekorativním, didaktickým či religiózním účelům. V tomto bodě se tak překrývá metoda analýzy hmotného pramene s *analýzou ikonografického pramene*, jejímž úkolem je kriticky pramenně vytěžit dané vyobrazení (včetně jeho interpretace v rovině vzniku i užití). Ikonografické prameny mohou nést výpovědní hodnotu přímo: v takovém případě badatel na základě kritického přístupu předpokládá, že pramen reálně zachycuje nějaký jev (např. oděv, pracovní činnost, sídlo atp.). Může ale nést informace také v symbolické rovině: zachycení jevu není realistické, avšak vyobrazení svojí formou nese určitý význam – např. veduty mohou nerealisticky zvětšovat v dobovém kontextu významné budovy ve městech, jako např. kostely či fary atp.

Obr_12

Symbolické zachycení objektů na vedutě Kyjova. Archiv města Brna, V 3 Knihovna Mitrovského, Hofferiana, sbírka vedut moravských měst.

Technologickou stránkou artefaktů se rozumí způsob výroby – ve smyslu při výrobě daného artefaktu použitých dovedností, postupů a nástrojů, ale také materiálu. Všechny tyto řekneme výrobní stránky předmětu mohou být nositeli informací o šířených inovacích a opět mohou být médiem odhalujícím nám *sociální interakci* (srov. výše). Historici umění v intencích této interpretační roviny věnovali pozornost šíření znalostí nových stavebních postupů, které jsou dodnes čitelné. Etnologové zase věnovali pozornost např. výrobě fajánsové keramiky. Pro studium inovací však mohou sloužit také materiály – např. používané krytiny, jako bylo zavádění lepenky s vrstvou uhelného dehtu (*térapapír*), plechu, pálené tašky či cementové tašky. Nové materiály však zasáhly také interiér domu nebo např. venkovský oděv. Stejným způsobem jako nové materiály se po zlevnění šířily kovy. V případě železa začaly být celodřevěné nástroje (např. vidle na hnůj) okovávány (kovové špice), okované nástroje nahradily celokovové – např. list rýče, který byl původně zpevněn železem pouze po ostřích.

Jako jiný příklad lze uvést až do 80. let 19. století extrémně drahý hliník, který po vynalezení levnějšího způsobu výroby začal pronikat do domácností (např. hliníkové plastiky), aby se zde posléze v některých případech stal nejvíce rozšířeným kovem (zejména díky hliníkovému nádobí). To se ale již přímo nacházíme ve výzkumné perspektivě, při níž je *technologie artefaktů nahlížena v korelaci s jinými částmi sociokulturního systému*: pochopitelně v té nejzákladnější rovině mohou artefakty odhalovat známé, používané, preferované a ekonomicky dostupné postupy výroby.

Samotný materiál nám tedy odhaluje luxusní předměty s reprezentativní funkcí. Vedle drahých kovů se s takovým významem setkáváme také např. u fajánsového zboží v 16. a 17. století či skla. Avšak materiál také skýtá možnosti aplikace rozličných *přírodovědných analýz*, mezi něž řadíme např. různé datovací metody (dendrochronologie či radiokarbonová metoda) nebo materiálové analýzy, které otevírají další informační potenciál artefaktů (viz kap. *Archeologický výzkum*).

Obr_10

Typologie forem kohoutkového jařma. Publikováno: Kramařík, Jaroslav: *Úvod*. In: Jacobeit, Wolfgang – Kramařík, Jaroslav (red. et eds.): *Zápřah skotu (18.–20. století)*. NVČ 3–4 (36–37), 1969, s. 12–15.

Pojednáváné tři stránky artefaktu (forma, dekor, technologie), které může doplňovat ale také funkce a jiné charakteristiky, nás přivádějí k problematice etnologických *klasifikací a typologií (jednotlivých druhů nebo typů) artefaktů*. Ty jsou totiž pomocí nich vytvářeny, když v očích etnologů definují kvalitativně odlišnou skupinu – druh nebo typ – v rámci jednotlivých klasifikací a typologií. Tyto systémy etnologovi, stejně jako při jakémkoliv jiném poznávacím procesu, pomáhají rozčlenit zkoumanou realitu do tříd, druhů a typů, které mohou být na základě dalšího etnologického výzkumu uspořádávány do hierarchií, vývojových řad či opozic. Etnologie začala klasifikace a typologie používat již záhy – např. tímto způsobem pojímala stavitelství již na Národopisné výstavě československé. V etnologické literatuře se tak již od konce 19. století postupně setkáváme s pojmy jako např. dům Českomoravské vrchoviny, krov hambálkový, hlinecký typ mřížkových růží, percák, kopaničářský kroj atp. Ačkoliv někdy mezi klasifikací a typologií není rozlišováno, existuje mezi nimi podstatný rozdíl. Klasifikace na základě zvolených charakteristik roztrídí konkrétní materiál (např. vinařské nože) do jednotlivých skupin, na jednotlivé druhy (např. v případě vinařských nožů dle základní dichotomie na vinařské nože „se securis“ a „bez

securis“). Typologie oproti tomu vytváří na základě zvolených charakteristik typy, které mohou být konstrukcemi a ve své čisté podobě nemusí ani reálně existovat. Konkrétní materiál (artefakt) však může být k jednotlivým typům na základě podobnosti vztahován. Z oblasti naší tematiky se jedná zejména o typologii domu (např. pomoravsko-panonský dům jako typ) či typologii oděvu (např. karpatský oděv jako typ).

Obr_11

Poškození malby na víku a ve spodní části úložné truhly odhalující její používání k sedění, Kobylnice, foto R. Doušek. Soukromý archiv.

Poslední⁵⁷ námi reflektovanou stránkou hmotné podstaty artefaktu, jíž věnujeme pozornost v rámci analýzy hmotného předmětu, je *poškození* (1.5). Míněno je poškození na základě vlivu nepříznivého prostředí či škůdců, které dokumentuje ztrátu zájmu o předmět či jiné skutečnosti, ale zejména poškození vyplývající z užívání artefaktu. Téměř každé používání artefaktu jej totiž poškozují, neboť na artefaktu zanechává stopy. Tyto stopy nás zpravují o intenzitě a způsobu používání předmětu. Poškození stránek knih ukazuje na čtení textů, rýhy na vnějším dnu nádob a ořůvky zase na jejich používání v domácnosti. A právě takové stopy mohou korigovat představu badatele o čistě dekorativní a reprezentativní funkci některého nádobí, nebo naopak o jeho obyčejnosti. Poškození může ale odhalovat způsoby využívání artefaktů: např. specificky sedřený svrchní barevný nátěr na víku truhly dokládá, že vedle jejího využívání jako úložného prostoru sloužila také k sedění, proděravělá mince (se závěsem, zbytky po něm) dokládá, že mince byla nošena na těle – často jako šperk, ale mohla být nošena také jako devocionálie či ochranný předmět. Ve dnu proděravělý např. zakuřovaný hrnec zase sloužil jako květináč, specifické rýhy v bidlu prozrazují, že pomáhalo k utahování košťat při jejich domácí výrobě. Avšak při čtení a interpretaci takových stop musíme být velmi kritičtí, neboť mohly vzniknout daleko později než v době, z níž předmět pochází, a tak mohou odhalovat pozdější změnu funkce předmětu. Luxusní nádobí a nábytek mohly

⁵⁷ V literatuře se můžeme setkat také s přístupy, které se snaží interpretovat i jiné fyzické stránky artefaktu. Např. historik umění Jules David Prown v rámci dedukce jako samostatné roviny analýzy artefaktů navrhuje zapojit smysly, intelekt. Dedukce „*involves the empathetic linking of the material (actual) or represented world of the object with the perceiver's world of existence and experience*“. Např. navrhuje, aby historik na základě svého hmatu hodnotil povrch předmětu, nebo aby v případě obrazů „*projektoval sám sebe do reprezentovaného světa a zaznamenal, co by viděl, slyšel, cítil, jakou by cítil chuť a co cítil hmatem*“. Prown, Jules David: *Mind in Matter*, c. d., s. 7–9. Dějiny etnologického a antropologického bádání nás však ponaučují o tom, že nemůžeme vystoupit z naší vlastní kultury, nemůžeme se ráz na ráz zbavit svého hodnotového a obecně kulturního zakotvení (např. i představa hrubosti a jemnosti látek je dobově, sociálně i kulturně podmíněná). Navrhované přístupy by vedly k ahistorickým, resp. etnocentrickým interpretacím, které by hovořily pouze o výzkumníkovi a jeho hodnotách, nikoliv o původcích a uživateli analyzovaných artefaktů. Z tohoto důvodu musíme odmítnout jakékoliv pokusy zapojit empatii do etnologické interpretace.

zevšednět, stejně jako staré mince mohly získat v očích majitele na významu. Avšak i takovým interpretacím by etnologie měla věnovat svoji pozornost.

Jiné metody v muzejním výzkumu a související tematika

Vzhledem k tomu, že výpovědní hodnota samotného hmotného předmětu (jeho hmotné podstaty) má svoje limity a popis strategií analýzy hmotného předmětu ukázaly, že tato metoda potenciálně otevírá množství hypotéz, jež je třeba ověřit, resp. doplnit, je etnograf při interpretaci artefaktů nucen obracet se také k jiným pramenům, než samotnému artefaktu. V případě historické tematiky nejčastěji využívá prameny písemné (jedinečné archiválie), ale také tištěné (literatura), čímž muzejní výzkum doplňuje v naší terminologii výzkumem archivním. V některých případech však i při výzkumu, který zahrnuje muzejní etnografika, může být nezbytný etnografický výzkum – v terénu s informátory –, který je nevyhnutelný v případě interpretace etnografik ve spojitosti se soudobými společnostmi a společenstvími. Pro realizaci takových archivních i etnografických výzkumů mohou být pochopitelně nápomocny příslušné kapitoly této příručky, my se v tento moment zaměříme pouze na některé skutečnosti, které jsou specifické pro výzkum v oblasti materiální kultury, zejména se bude jednat o naznačení specifické výzkumné tematiky.

Realizace takového výzkumu se do jisté míry shoduje s postupy a otázkami, které by neměly zůstat nepovšimnuty při *passportizaci* sbírkových předmětů muzeí v rámci jejich sbírkotvorné činnosti. Tento základní směr však výzkum prohlubuje a zaměřuje v intencích svého metodologického zakotvení (priorita témat výzkumů se liší u marxistů, funkcionalistů apod.), čemuž také odpovídá výběr využívaných metod (např. statistika, zúčastněné pozorování, rozhovor, analýza písemného pramene aj.).

Tedy obecně řečeno budeme nyní věnovat pozornost některým otázkám výzkumu, který využívá množství metod a pramenů za účelem interpretace (poznání) předmětu v nejširším možném významu (nejen pro původce, uživatele, ale také v rámci jiného sociálního kontextu), a to v emické i etické perspektivě.

Jako první výzkumnou rovinou můžeme označit tu, která se zaměřuje na *výrobu* (2.1) konkrétního artefaktu. Vedle samotného technologického postupu, tedy jednotlivých použitých nástrojů i jednotlivých úkonů a materiálů – tedy popisu, jak vyrobit artefakt – etnologii zajímají také jednotlivé *náležitosti výroby* spadající do rovin zvyků a rituálů, ale také

folkloru. Jedná se o široké spektrum činností od zpěvu pracovních písní přes zvyky typu označení stavby májí v českých zemích v současnosti, magické úkony doprovázející stavbu kánoí na Trobriandských ostrovech, jaké popisoval Malinowski, až po poklepání základního kamene staveb, vysvěcování kostelů či svěcení praporů v současné české společnosti. Bez těchto aspektů by poznání procesu vzniku jednotlivých předmětů bylo neúplné.

Obr_15

Dělníci obřanské přádelny Eduarda E. Esslera, 1912, Brno-Obřany. Soukromá sbírka.

Jiný stupeň poznání artefaktu obrací *pozornost k výrobci, výrobcům* (2.2). Zde etnologa zajímá celý soubor otázek spojených s problematikou, kde (od koho) se výrobce naučil výrobnímu postupu obecně a konkrétního artefaktu zvlášť – tedy zda převzal formu a výzdobu předmětu v celku, zda je upravoval, kde nalézal inspirační zdroje při takové úpravě atp. Ale v této výzkumné rovině nesmí zůstat opomenut ani *přesah výroby do sociálních struktur* – organizace výroby např. v řemeslných ceších, v nákladnickém systému, ale také existence odborů či politických buněk v továrnách a vznik přátelských a partnerských vazeb v rámci výroby.

Jinou výzkumnou rovinu zahrnuje *problematika obchodu* (2.3) v nejširším smyslu, tedy způsob, jakým se vyrobený předmět dostává k jeho koncovému uživateli, což se někdy obejde bez prostředníků, jindy jich je celá řada. V souvislosti s obchodem nás zajímají příležitosti jeho realizace od podomního obchodu přes „kamenné obchody“ až po všechny druhy trhů a stánkových prodejů při rozličných příležitostech. Problematika obchodu má také přesahy do sociální roviny, kdy obchod i samotné příležitosti často nesly široký společenský význam, který mohl i převažovat nad čistě ekonomickým aspektem události. Zajímá nás také způsob obchodu – směnný (barter), prodej, ale věnujeme také pozornost problematice pronájmu. V této souvislosti se dostáváme až k problematice ceny. Samotná cena, myšleno pochopitelně zvýhodněná, může odhalovat úzké sociální vazby mezi obchodními stranami – rodinné, sousedské či jiné.

Obchodníci představují tematickou oblast, na níž se váže další výzkumná perspektiva (2.4). Obchodníky musíme ale také vnímat jako mediátory mezi producenty a konzumenty artefaktů, kteří izolují tyto strany od sebe a vstupují do procesu pohybu zboží, a kteří ovlivňují jeho cenu, význam i samotnou poptávku. Ostatně pojem poptávky se stal v některých pojetích alfou a omegou výzkumu materiální kultury. Např. z kulturního úhlu pohledu je tak v případě materiální kultury věnována pozornost sociální kontrole a politické redefinici poptávky i ceny

zboží. Politiky, které vstupují do tohoto procesu, jsou mnohé: kontrola přepychu, politika módy, tabu, politika vědění (výroby, trhu, konzumenta) aj.⁵⁸

Poslední pro etnologii neopomenutelná a opět mnohohvrstevnatá výzkumná rovina se ptá po *poznání významu artefaktu v sociálním i kulturním kontextu* (2.5). V podstatě překrývá všechny zmíněné výzkumné roviny, neboť se opět obrací na výrobce, obchodníky, ale zejména *na koncové uživatele* i celé jejich sociální okolí. Význam artefaktu sleduje v *emické perspektivě* – tedy v rovině významu artefaktu, jichž si je sociální okolí vědomo: od praktických funkcí předmětu až po jeho případný symbolický význam, o nichž sami lidé hovoří, který si uvědomují. To se týká předmětu celého, jeho formy, ale také dekoru. Např. rovinu interpretace materiální kultury jako odrazu hodnotového zaměření nositelů lze rozvíjet mnohými směry. Vedle již uvedených příkladů komplexní společnost přímo vybízí k výzkumu korelací materiální kultury a ideologií – např. v konfrontaci s dobovými ideály tradice (nativismus), které mohly vést k záměrné stagnaci až regresi v některých oblastech materiální kultury anebo nacionalismu s regresivními, ale také progresivními důsledky. Právě etnografický výzkum může zjišťovat okolnosti těchto procesů i samotné volby, která může být vědomá a může se pohybovat na různých osách, definovaných opozicemi regionálního a centrálního, moderního a tradičního, domácího a cizího apod. V této souvislosti by měla být také opět připomenuta role materiální kultury jako mediátora vztahů v geografickém i sociálním prostoru, jíž etnografický výzkum opět může konkretizovat.

Výzkum je ale také proponován v *etické výzkumné perspektivě*: poukazuje na významy artefaktu, jichž si sociální okolí nemusí uvědomovat. Předměty vstupující do rituálních výměn, historické stavby, přírodní památky tak mohou získávat objektivní sociálně konstruktivní funkci ve smyslu vytváření konkrétních sociálních vazeb, ale také identit, čehož si uživatelé nemusí být vědomi. Forma předmětů může být determinována přírodním prostředím, ale také hodnotovým zakotvením společnosti, příbuzenským systémem, chápáním vlastnictví a jinými ideami, což opět nemusí být společností primárně reflektováno. Takový výzkum musí tedy zapojovat vedle předmětu rozličné sociální a kulturní kontexty, hledat spojitosti, interakci, které mohou být odvozeny od metodologického zakotvení výzkumu – např. tutéž spojitost konstatují badatelé z odlišných metodologických pozic, ale již se neshodnou v názoru na směr závislosti. Některé roviny významu artefaktu může odhalovat také jeho uložení či zacházení s ním.

⁵⁸ Appadurai, Arjun: *Introduction: commodities and the politics of value*. In: Týž (ed.): *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000^X, s. 6–57.

Náležitý výzkum by měl propojovat obě roviny – předměty často nesou více funkcí, a to z obou rovin. Tento imperativ vnímejme pozitivně: čím více rovin poznání, tím je poznání méně zkreslené. Výše byl zmíněn obchod a cena. V souvislosti s materiální kulturou nás ale také zajímá např. vlastnictví a vypůjčování předmětů, opět s širokým sociálně konstruktivním potenciálem a symbolickým významem (symbolizace rozvrstvení venkovské komunity), které nemusí být aktéry opět primárně artikulovány. Připomeňme sousedskou výpomoc, zapůjčování nebo skupinové vlastnictví dražších předmětů, jako např. mlátiček, na začátku 20. století na českém venkově.

Samostatnou kapitolu výzkumu v této rovině představuje problematika darů a rituálních výměn. Ty v sobě propojují hmotné artefakty se sociální strukturou i příležitostmi, jež jsou ritualizovány.

Materiální kultura však jako celé sociokulturní systémy podléhá *dynamice*. Pochopitelně se zde projevují změny ve formě, dekoru i technologii artefaktů, objevují se novinky (vynálezy a importy), používání předmětů se opouští – vše viz výše, ale v rámci diachronní dynamiky může docházet také *ke změnám funkcí a významů jednoho a téhož artefaktu*, ať již v rámci jednoho sociokulturního systému, anebo jiného. Např. v *diachronní perspektivě* žebříňáky a cepy dnes slouží jako dekorace v restauracích, předměty každodenní potřeby se stávají muzejními sbírkovými předměty. Změna funkcí a významů však může přicházet také *v rámci synchronní perspektivy* začleněním artefaktu do jiného sociokulturního systému: vinylová gramodeska se změnila na Nové Guineji na šperk. Změnu významu téhož artefaktu však může přinášet v rámci jednoho sociokulturního systému také *změna kontextu*: plechovky od piva či limonád sloužily a slouží jako dekorace v českých domácnostech, nahota jako absence oděvu je v soudobé společnosti u lékaře vnímána v mezích normy, stejná nahota na městském náměstí bude vnímána jako pobuřující a tatáž nahota v ložnici ponese erotický význam. V jiném kontextu bude nahota vizualizovat kult těla (reklama na kosmetiku či tzv. zdravou výživu) anebo kult práce – jako příklad uveďme sochy polonahých dělníků oceláren v architektuře. Příkladů můžeme uvést množství – to ostatně vyzdvihuje význam uvažovaného kontextu: sekera v ruce řezníka na zabíjačce, sekera v rukách řezníka na prvomájovém průvodu a sekera v rukách stejného muže na místním národním výboru; puška na rameni strážícího vojáka a v restauraci: „*Pojďme na Kuklík*“, *vybízel Švejka*, „*kvěry si dáte do kuchyně, hostinský Serabona je sokol, toho se nemusíte bát* [...]“.⁵⁹

⁵⁹ Hašek, Jaroslav: *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války. I. V zázemí. 1. svazek*. Praha: Československý spisovatel, 1975, s. 130.

Předměty však nemusejí pouze pasivně podléhat rekontextualizaci – tedy měnit svůj význam s kontextem či se sociokulturním systémem –, samotné předměty mohou totiž tento kontext (sociokulturní systém) měnit, resp. pomáhat měnit, jak doložil Nicholas Thomas na příkladu přijímání oděvů (*tiputa*) Samoajci během christianizace: „*Tiputa nebyly jen křesťanské šaty, byly více než šaty, jež zakrývaly tělo a ztělesňovaly novou módu. Byly pokrývkou, která – jak ji Samoané rozuměli – posilovala toho, jenž ji nosil. [...] Vizualizovala nový, křesťanský kalendář a dávala mu praktický význam: nebyla jen součástí represivních misionářských nařízení, ale spíše produktivní snahou poučit obyvatele, že jejich smysl pro sebeúctu a hrdost mohou být investovány do nedělní sebe prezentace na cestě do kostela. Tyto předměty nebyly jen vyjádřením nového kontextu, ale technologií, která tento kontext přetvářela.*“⁶⁰

Těmito naznačenými otázkami, jež je možné artefaktům klást, jsme pochopitelně nevyčerpali veškerou problematiku materiální kultury z hlediska etnologie. (Např. dosud jsme nezmínili oblíbený aspekt výzkumu materiální kultury kulturních ekologů – energii). Výše naznačené otázky je tedy možné rozvíjet a rozmnožovat o jiné. Žádný text ale nemůže být vyčerpávající a již bylo zmíněno, že jsme se v posledních odstavcích textu dostali spíše do rovin etnografického a archivního výzkumu a nyní již nezbývá, než se vrátit zpět do muzeí.

Techniky muzejního výzkumu

Výzkum materiální kultury klade na badatele zvláštní nároky. Předpokládá např. materiálové a technologické *znalosti*, které jsou často specializované. Pokud se navrátíme přímo do muzeí, musíme opět připomenout nezbytnost přehledu o muzejní síti a jednotlivých muzejních sbírkách. Ty totiž představují základní předpoklady pro identifikaci potenciálních muzejních sbírek, zahrnujících artefakty, jimž je v rámci výzkumu věnována pozornost.

Při etnologickém výzkumu si musíme být také vědomi jistého *pokřivení vypovídající hodnoty* etnografik z muzejních sbírek. Musíme mít neustále na paměti, že muzejní sbírka *vzniká sbírkotvornou činností* muzea, resp. konkrétního kurátora, dříve vlastivědného pracovníka – vzniká tedy na základě jisté selekce, která nemusí korespondovat se záměrem výzkumu. Sbírkou v žádném případě ve svém celku neodráží reálný stav a sbírkové předměty

⁶⁰ Thomas, Nicholas: *The Case of the Mislabeled Ponchos. Speculations Concerning the History of Cloth in Polynesia*. *Journal of Material Culture* 4, 1999, s. 18–19.

daného druhu nemohou být považovány za reprezentativní vzorek těchto artefaktů, a to *na úrovni celku ani jednotlivin*. Zejména dříve se věnovala pozornost reprezentativním předmětům, což vyplývalo z motivace vzniku sbírek (viz výše), a tak se v muzejních depozitářích nalézá obrovské množství fajánsových džbánů, mís a talířů, daleko méně již nádobí pro každodenní použití. Jejich poměr v muzeích v žádném případě neodráží inventář venkovských domácností 18. a 19. století a sbírky samy o sobě – i s přihlédnutím k estetické, reprezentativní a případně religiózní funkci fajánsového nádobí – mají v tomto smyslu sníženou vypovídací hodnotu. Totéž platí např. o nábytku, oděvu aj.

K pokřivení výpovědní hodnoty jednotlivých artefaktů mohlo v muzeu dojít také úpravami, zejména *rekonstrukčními a restaurátorskými snahami*. Nálezové okolnosti a stav sbírkového předmětu v některých případech – a nemusí se jednat pouze o archeologické nálezy – vyžadují rekonstrukci jeho původního stavu, ať již ze zlomků (např. střepů) nebo jednotlivých částí (v případě komplexnějších předmětů), které však nemusejí být zcela zdařilé. Chybně rekonstruovaný předmět tak pochopitelně vede k mylným interpretacím.

Obr_16

Pokusy o interpretaci souboru laténských bronzových kování z Maloměřic vedly k různým rekonstrukcím původního předmětu: 1 – jeden z prvních návrhů vzhledu nádoby, na níž byl aplikován soubor bronzových kování z Maloměřic, provedl dánský badatel O. Klindt-Jensen (1953); 2 – poslední rekonstrukce (opět konvice) provedená brněnskými archeology J. Medunou a I. Peškařem; 3 – maďarský badatel A. Radnóti rekonstruoval soubor jako kování koňského jha. Převzato z: Čižmářová, Jana: *Encyklopedie Keltů na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2004, s. 97–98.

Také restaurátorské zásahy již ze své podstaty pozměňují předmět: např. do současnosti jsou dřevěné, dříve neošetřené předměty napouštěny voskem, porušené nátěry artefaktů odhalující jejich používání jsou obnovovány apod. Všechny tyto zásahy pochopitelně potenciálně ovlivňují výsledky analýzy hmotného předmětu.

Vedle těchto znalostí existují i jiné, praktičtější, které musí mít badatel při realizaci muzejního výzkumu na paměti. Výzkum hmotných předmětů předpokládá manipulaci s nimi, a tak by měl výzkumník respektovat zásady vedoucí k minimalizaci jejich poškození. To se pochopitelně týká zejména starších, a tedy na poškození náchylnějších předmětů. V první řadě si musí být výzkumník vědom toho, že lidská kůže je svým pH kyselá a tato kyselost při kontaktu předměty poškozuje. Z tohoto důvodu se v případě manipulace s některými předměty používají rukavice – jedná se zejména o papír, který je na kyselost velmi citlivý (např. staré knihy, grafika atp.). Vedle chemického poškození je nezbytné zmínit také fyzické poškození. Obecně se při manipulaci s artefakty doporučuje používat obě ruce, neboť tento způsob zmenšuje možnosti poškození plynoucí z tzv. únavy materiálu. To se týká zejména

keramiky s uchy (džbány, hrnce). Namísto použití ucha je nutné uchopit keramiku pomocí obou rukou za dno a vrchní okraj, čímž se předchází vyklouznutí. Právě dřívější manipulace s keramikou pomocí ucha totiž mohla vést k únavě materiálu v této oblasti, takže se ucho mohlo stát velice náchylné k utržení. To se ale také týká držadel keramických rendlíků atp. Jiné zásady mohou být v případě potřeby formulovány kurátory sbírek, což se týká např. zákazu standardního kopírování a skenování, při němž by mělo docházet k lámání hřbetu, násilnému narovnávání nebo potrhávání artefaktu díky jeho rozměrům. V takových případech je možné využívat fotodokumentace, skenery se svrchním snímáním, resp. velkoformátové skenery.

Samotné techniky muzejního výzkumu jsou v mnohém totožné s technikami etnografického výzkumu. Také zde můžeme hovořit o manuálních technikách a technologizovaných technikách (viz podkap. *Techniky etnografického výzkumu*). Pochopitelně zde existují rozdíly – např. terénní poznámky a výzkumný deník mohou obsahovat informace o sbírkách, v nichž byly konány rešerše, jistě budou obsahovat informace o inventárních číslech jednotlivých artefaktů, jejich rozměrech, kresebnou dokumentaci artefaktů, dokumentaci digitalizovaných a fotografovaných předmětů aj.

Obr. 14

Výzkumný deník Josefa Tvrdeho, v němž shromažďoval informace o jednotlivých výrobcích keramiky. Muzeum Vyškovska.

Tím se dostáváme k lokalizaci hmotných artefaktů *in situ* (pomocí např. GPS lokalizátorů), ale zejména k fotografování a skenování. Posledně jmenované techniky umožňují do jisté míry opakovat analýzu dokumentovaných artefaktů, což představuje neocenitelnou možnost v souvislosti např. s precizací a upravením výzkumné otázky nebo při jejím rozšíření. Tato dokumentace ale může také v některých případech zjednodušovat či zlepšovat aplikaci této metody a její výsledky – např. zvětšený sken či digitální fotografie zvýší čitelnost textu, viditelnost ornamentu, srovnávání fotografií předmětů z různých muzeí vůbec umožní přímé srovnání atp. Na stranu druhou si musíme být vědomi skutečnosti, že možnosti pořízení takové dokumentace jsou odvislé od politiky konkrétní instituce. Neexistuje povinnost muzejní instituce umožnit takovou dokumentaci a ani zákon neukládá pořizovat obrazovou dokumentaci sbírkového předmětu,⁶¹ i když je to jeden z nejlepších způsobů jeho identifikace, takže ani samotná muzejní instituce nemusí takovou dokumentací disponovat.

⁶¹ Srov. zákon 122/2000 Sb., § 9, odstavec d, kde jsou vymezeny požadované náležitosti evidence sbírkových předmětů.

Obr_01

Jaroslav Fiala při dokumentaci objektu čp. 12 (bývalá škola) v katastru obce Dolní Lomná, foto V. Bulawová. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, fotoarchiv, inv. č. N 326.

Co je však důležitější, zákon neukládá muzejním institucím povinnost zpřístupnit sbírkové fondy ani jejich evidenci individuálním badatelům.⁶² Veškerá realizace individuálního výzkumu v muzejních sbírkách tak závisí na přístupu správce sbírky v institucionální, ale také individuální rovině, což se týká nejen samotné realizace výzkumu, ale také limitů nastavovaných badateli. U muzejních institucí však lze právem očekávat náklonost k realizaci výzkumů v jejich sbírkách, ty totiž prohlubují dokumentační hodnotu sbírkového fondu, zvyšují prestiž samotné instituce a v neposlední řadě přispívají ke znalosti minulé reality.

Výstupy muzejního výzkumu v etnologii

Pojednání o analýze hmotných předmětů nastínilo možné přístupy k tomuto druhu pramene. Pokud pohlédneme na publikovanou produkci české etnologie z této oblasti, nepohybovala se sice ve všech zmíněných tematických, avšak sama o sobě je bohatá a mnohovrstevnatá – od výzkumných pomůcek, jako jsou klasické katalogy, až po monografie pojednávající o vybraném tématu materiální kultury z autorem definovaného úhlu pohledu. Je skutečností a z logiky tematického zaměření české etnologie a dostupností pramenné základny vyplývá, že nejčastěji se problematice hmotných předmětů věnovala a věnují muzea, resp. badatelé spojení s těmito institucemi.⁶³

V první řadě se v publikované produkci setkáváme s *katalogy* artefaktů. Ty jsou rozdílně koncipovány – od popisu definovaného souboru artefaktů v souvislém textu až po katalogovou dokumentaci v definovaných parametrech, včetně fotodokumentace. Primárně bývá katalog vymezen *tematicky*, případně je soubor zahrnutých artefaktů vymezen také časově a geograficky – místem výroby či nálezů.

⁶² Srov. definované povinnosti správce muzejní sbírky v zákoně 122/2000 Sb., § 9.

⁶³ Takovou publikační činnost také muzeím nařizuje zákon.

Katalogy můžeme dělit ale také podle různých charakteristik prezentovaného souboru artefaktů: podle jejich uložení (např. katalogy *částí sbírek* jednotlivých muzejních institucí,⁶⁴ ve *výstavních katalozích* jako výstupech tematických výstavních prezentací se již můžeme setkat s předměty z fondů více institucí,⁶⁵ nejhodnotnější jsou pak katalogy snažící se shromáždit *všechny artefakty svého druhu*⁶⁶). Některá muzea katalogovým způsobem zpřístupňují veřejnosti získané sbírkové předměty *za určité období*.⁶⁷ Jinou spojnici v katalogu prezentovaných artefaktů může být s tematikou související *autorství* artefaktů. Nejčastěji jsou takto prezentovány sbírky fotografií⁶⁸ či malířů⁶⁹ z jedné i více institucí, ale obdobný přístup byl aplikován také např. na tvorbu výrobců fajánse (toufarů)⁷⁰ aj. Jiným definujícím kritériem takových katalogů může být *místo nálezů* artefaktů, jako např. při publikování archeologických nálezů,⁷¹ případně jinou, doplňkovou spojnici může představovat *sběratelská činnost* jedné osoby.⁷²

Katalogy mohou být publikovány v tištěné podobě, na datových nosičích, ale také on-line,⁷³ přičemž životnost mnohých webových projektů tohoto druhu je více než otázkou.

⁶⁴ Např. Scheufler, Vladimír: *Katalog lidové keramiky ze sbírek národopisného oddělení NM. Hrnčina, bělina, kamenina, porcelán, kachlové zboží*. Praha: NM, 1975; Dvořáková, Hana – Scheufler, Vladimír: *Katalog keramiky ze sbírky muzea v Kloboukách u Brna*. Brno: Moravské muzeum, 1988.

⁶⁵ Např. Dvořáková, Hana: *Me tibi dedico ... Votivní dary v okruhu lidové religiozity*. Brno: MZM, 2000.

⁶⁶ Např. Pajer, Jiří: *Novokřtěnské fajánse z Moravy 1593–1620*. Strážnice: Etnos, 2011. S takovou ambicí vznikaly také některé katalogy slovenské řady Fontes, které mapovaly jednotlivé artefakty ve slovenských sbírkách. Např. Hyčko, Ján: *Zatevné a mlatobné náradie. Národopisné zbierky Slovenského národného múzea v Martine a múzei na Slovensku. Zväzok VIII*. Martin: Osveta, 1973; Mruškovič, Štefan: *Obilné zásobnice. Národopisné zbierky Slovenského národného múzea v Martine a múzei na Slovensku. Zväzok IX*. Martin: Osveta, 1974; Polonec, Andrej: *Tvarované a zdobené palice. Národopisné zbierky Slovenského národného múzea v Martine a múzei na Slovensku. Zväzok X*. Martin: Osveta, 1977.

⁶⁷ Např. Danielová, Helena (red.): *Sbírky Muzea romské kultury. Textil. Šperk. Přírůstky 1991–2006*. Brno: Muzeum romské kultury, 2007.

⁶⁸ Např. Beránková, Helena – Dvořáková, Hana: *Josef Braun. Fotografie 1901–1910*. Brno: Etnografický ústav MZM, 1999; Beránková, Helena – Dufek, Antonín: *Karl Katholický (1839–1927)*, c. d.

⁶⁹ Např. Habartová, Romana: *Lidoví malíři rodu Hánů z Blatnice pod Svatým Antonínkem*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, 2007; Boštík, Martin: *Spasitel všednosti Quido Šimek (1857–1933). Život a dílo neobyčejného litomyšlského kupce*. Praha – Litomyšl: Paseka – Regionální muzeum v Litomyšli, 2007.

⁷⁰ Např. *Katalog výstavy vyškovské keramiky*. Vyškov: Nákladem místního odboru Nár. jednoty pro jihoz. Moravu, 1911; Pajer, Jiří: *Novokřtěnské fajánse ze Strachotína*. Mikulov: Regionální muzeum, 2001.

⁷¹ Např. Měchurová, Zdeňka: *Konůvky – zaniklá středověká ves ve Ždánickém lese*. Brno: Archeologický ústav AV ČR v Brně, 1997; Pajer, Jiří: *Novokřtěnské fajánse ze Strachotína*, c. d.; Pajer, Jiří: *Hromadný nález ze začátku 17. století ve Strážnici*. Strážnice: ÚLU, 1982.

⁷² Např. Šimková, Anežka (red.): *Růžová zahrádka. Rukopisné modlitební knížky 18. a 19. století. Sbirka Jana Poše*. Řevnice – Olomouc: Arbor vitae – Muzeum umění Olomouc, 2009; Kybalová, Jana: *Ceramic Collection of Hugo Vavrečka. Keramische Sammlung Hugo Vavrečka*. Praha: Kentaur – Polygrafia, 1995; Royt, Jan – Šmídová, Lenka: *Drobná devoční grafika*. Rakovník: Okresní muzeum Rakovník, 1995.

⁷³ Např. *Špaliček. Digitální knihovna kramářských tisků*. Dostupné z: www.spalicek.net; Katalog Turnský, Marek – Mevaldová, Helena: *Lidový nábytek v českých zemích. Výběrový katalog regionálních typů lidového nábytku ze sbírek Národopisného oddělení Národního muzea* byl publikován v roce 2009 na samostatném datovém nosiči, v současnosti je ale zároveň k dispozici on-line. Dostupné z: <http://ukazuj.i-projekt.cz/kuc/muzeum/katalog/hlavni.html>. Jako příklad katalogu z výstavy publikovaného na samostatném CD

Formální náležitosti záznamu o prezentovaném předmětu nejsou zdaleka jednotné.

Pochopitelně platí, že kvalita katalogu je odvozena od počtu zahrnutých předmětů, jejich fotodokumentace a množství informací o jednotlivých předmětech. Velmi důležité jsou i pojednání o muzeální stránce kolekce – např. o historii sbírky, způsobu jejího získání do fondů instituce –, ale také texty pohlížející na publikovaný soubor z etnologického hlediska – tedy texty, které analyzují prezentovaný soubor artefaktů, pojednávají o technologickém původu předmětů, obsahují typologii/klasifikaci předmětů, zasazují prezentované artefakty do kontextu dobového sociokulturního systému, a to v rámci možností fenoménu, výpovědní hodnoty artefaktů a schopností autorů aj. – viz výše zmíněná tematika výzkumu materiální kultury.

Při převaze takových textů nad prostorem věnovaným dokumentaci konkrétních jednotlivin hovoříme spíše než o katalogu o *monografii*, neboť katalog může být takové monografie součástí. U monografií, jimž z hlediska tematického zaměření právě věnujeme pozornost, v podstatě lze odlišit tytéž výše zmíněné tematické koncepce. Odlišení katalogu od monografie lze provést v ideálně-typické rovině, zařazení jednotlivých publikací do té které skupiny nebývá v praxi vůbec jednoduché, a tak i mnoho výše citovaných textů můžeme spíše než za katalogy označovat za monografie (např. Pajer, Měchurová aj.)

Mezi kategoriemi katalogů sbírek a monografiemi se nacházejí texty, které lze označit jako *muzejní průvodce sbírkami*. Tyto publikace představují sbírkové fondy muzejní instituce v celém jejich rozsahu. Vzhledem k rozsáhlosti takových sbírek je pochopitelné, že se nejedná o klasický katalog, ale o popisy charakterizující jednotlivé podsbírkky v jejich celku, resp. fondy. U sbírek uvádí jejich časový a geografický původ, tematickou profilaci a historii jejich vzniku, ale také identifikuje významné soubory. Jednotlivé předměty jsou zde představeny pouze výběrově jako příklady výjimečných artefaktů, přičemž tato výjimečnost může být definována různě anebo jako obrazový doprovod průvodce. Nicméně pro badatele představují nenahraditelnou pomůcku, která je rámcově seznámí s obsahem sbírky dané muzejní instituce.⁷⁴

Stěžejní muzejní výzkumy v etnologii a literatura

ROM-u lze uvést Táž – Tauberová, Monika: *Len, konopí, kopřiva. Tradiční rukodělná výroba v České republice*. Praha: Národopisné odd. HM NM, 2008. CD ROM.

⁷⁴ Např. Pechová, Jarmila (ed.): *Lidová kultura v muzeu. Sbírkový ústav Moravského zemského muzea v Brně*. Brno: MZM, 2013; Vachová, Zdena: *Národopisné sbírky Slezského muzea*. Ostrava: Krajské nakladatelství v Ostravě, 1962; Dříve ale také např. Niederle, L[ubor]: *Průvodce po Národopisném Museu Československém*. Praha: Rada N. M. Č., 1896.

Pokud budeme nahlížet publikované výstupy z výzkumů hmotné kultury (muzejního výzkumu) podle jednotlivých druhů artefaktů, na něž se soustředily, musíme v české etnologii konstatovat triumvirát témat *dům, oděv, keramika*. Teprve po nich následuje zemědělské nářadí, problematika řemesel, devocionálií, tisků, kraslic či v podstatě marginální problematika dopravy, lovu aj.

Neoddiskutovatelný význam drží problematika *lidového stavitelství*.⁷⁵ Tato tematika se stala prostorem objevování duše lidu (národa), která se v něm měla projevat, či kolbištěm diskuzí o tzv. pokleslých formách, neboť na příkladu stavitelství bylo ukazováno, jak lidové vrstvy pouze přebírají inovace od vyšších vrstev (např. vliv tzv. gotického domu na stavební kulturu vesnice),⁷⁶ což se neobešlo bez reakce badatelů zastávajících odlišný názor.⁷⁷ Lidovému stavitelství se nevyhnuly ani diskuze vycházející z etnické teorie, kdy jednotlivé formy domu byly připisovány konkrétním etnikům. Také tato teorie se neobešla bez reakce a v průběhu bádání byla překonávána.⁷⁸ Mnoho energie bylo věnováno typologii lidového regionálního stavitelství,⁷⁹ stejně jako jeho historickému vývoji.⁸⁰ Stavitelství však bylo nahlíženo také z jiných perspektiv – např. na základě korelace s jinými částmi kultury⁸¹ či přírodním prostředím.⁸² Mnoho bylo vykonáno na poli dokumentace jednotlivých objektů⁸³ i technologií stavby a publikování pramenných dokladů tradičního stavitelství.

Snad nejvýznamnější česká etnologická práce z tematiky hmotné kultury (viz výše) vznikla v oblasti problematiky *oděvu*, když precizně aplikovala funkčně-strukturální metodu na oděvní materiál z jihovýchodní Moravy.⁸⁴ Ale také oděv (konkrétně výšivka) se stal prostorem dříve zmiňovaných diskuzí – v představách etnologů výšivka odhalovala duši lidu⁸⁵

⁷⁵ Viz pojednání o dějinách českého etnologického výzkumu stavitelství Doušek, Roman: *Etnologický výzkum tradičního stavitelství*, c. d., s. 9–25.

⁷⁶ Např. Mencl, Václav: *Lidová architektura*. Zprávy památkové péče 9, 1949, s. 1–43.

⁷⁷ Např. Pražák, Vilém: *Vliv sociálně-hospodářského faktoru na vznik štítu v lidové architektuře*. NVČ 31, 1949, s. 217–238.

⁷⁸ Srov. Frolec, Václav: *Etnická teorie a interetnické vztahy při studiu lidového stavitelství*, c. d.

⁷⁹ Např. Týž: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Blok, 1974; Mencl, Václav: *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980.

⁸⁰ Např. Frolec, Václav: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*, c. d.; Pražák, Vilém: *Vývojové epochy a stupně topenišť v českém a slovenském lidovém obydlí*. ČL 53, 1966, s. 321–348; Langer, Jiří: *Příspěvek k typologii topenišť*. AH 12, 1987, s. 233–243.

⁸¹ Např. Pražák, Vilém: *Valašský dům pod Makytou*. Národopisný sborník 9, 1950, s. 139–154; Botík, Ján: *Sociálne determinácie roľníckych obydlí vo svetle etnografických zistení*. AH 12, 1987, s. 245–273; Týž: *Korelácie medzi formami rodiny a obydlia*. Bratislava: Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti kandidáta historických vied SAV, 1975.

⁸² Např. Frolec, Václav: *Stavební materiál a střecha lidového domu na Moravě a ve Slezsku ve světle etnokartografického studia*. SN 21, 1973, s. 627–633.

⁸³ Např. dokumentace lidového stavitelství studenty architektury pod vedením Antonína Kuriala ve 40. letech minulého století.

⁸⁴ Bogatyrev, Petr: *Funkcie kroja na moravskom Slovensku*, c. d.

⁸⁵ Např. Havelková, Vlasta: *O symbolech v naší ornamentice*. ČL 7, 1898, s. 150.

i vliv vyšších vrstev na kulturu venkova, stejně tak se stala dokladem putování jednotlivých prvků (motivů výšivky) napříč Evropou.⁸⁶ Česká etnologie vypracovala oděvní typologie,⁸⁷ typologie jednotlivých oděvních součástí,⁸⁸ věnuje se vývoji oděvu,⁸⁹ technologii výroby,⁹⁰ dokumentaci pramenné základny⁹¹ i jednotlivým oděvním součástkám,⁹² kompletům či doplňkům.⁹³

Keramika bezesporu také náleží mezi klasická témata české etnologie. V minulosti ji zajímala nejen technologie výroby, ale také tvarová typologie. Etnologie pochopitelně keramiku rozlišuje na základě materiálové klasifikace – intenzivnější výzkum se nejprve zaměřil na fajánsovou výrobu, jejíž znalost na Moravu přinesli novokřtenci z německých zemí v 16. století, po odchodu těchto náboženských komunit do Uher a jejich následném rozpadu se výrobci fajánse opět vrátili na Moravu. Tyto skutečnosti zapříčinily výzkum fajánsové keramiky v souvislosti s náboženským hnutím novokřtenců a jeho historií, migrací i způsobem života, ale výzkum se také zaměřil na jednotlivé výrobce (specifické výrobní rukopisy, signování keramiky) a pochopitelně již zmíněnou technologii výroby.⁹⁴ Ale

⁸⁶ Pražák, Vilém: *Slovenské lidové výšivky. Příspěvky k dějinám výšivkových technik a ornamentů; se zvláštním zřetelem k plachtovým výšivkám západoslovenským*. Bratislava: Nákladem vědeckých ústavů města Bratislavy, 1935.

⁸⁷ Např. Klvaňa, Josef: *II. Kroj moravský a slezský*. In: Národopisná výstava československá. Praha: Výkonný výbor, 1895, s. 170–192; Nováková, Teréza: *Kroje. I. Český*. In: Národopisná výstava československá, c. d., s. 151–169; Stránská: Drahomíra: *Lidové kroje*. In: Československá vlastivěda. Řada II. Národopis. Praha: SFINX, 1936, s. 207–248; Táž: *Lidové kroje v Československu. Díl I. Čechy*. Praha: J. Otto, [1949]; Jeřábková, Alena: *Odivání*. In: Jančář, Josef s kol.: *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. Svazek 10*. Strážnice – Brno: ÚLK – Muzejní a vlastivědná společnost, 2000, s. 116–158.

⁸⁸ Např. Jeřábková, Alena: *Typy mužských pokrývek hlavy na Valašsku, jejich lidové názvy a návrh odborné terminologie*. VNSČ 1965, č. 1–2, s. 15–30.

⁸⁹ Nejnověji např. Táž: *Rubáš nebo rubáč? Otazníky kolem geneze ženského spodního šatu*. In: Křížová, Alena a kol: *Archaické jevy tradiční kultury na Moravě. Etnologické studie 9*. Brno: MU, 2011, s. 75–88; Šimša, Martin: *Spodky – málo známá součást mužského oděvu českého středověku*. In: Křížová, Alena a kol.: *Ornament – oděv – šperk. Archaické projevy materiální kultury. Etnologické studie 5*. Brno: MU, 2009, s. 107–121.

⁹⁰ Nejnověji např. (i k jiným aspektům artefaktu) Šimša, Martin: *Soukenné kalhoty v Beskydech a jejich podhůřích – konstrukční východiska, stříhy a jejich vývoj*. In: Křížová, Alena a kol: *Archaické jevy tradiční kultury na Moravě. Etnologické studie 9*. Brno: MU, 2011, s. 112–142; ke tkaninám např. Staňková, Jitka: *České lidové tkaniny. Čechy a západní Morava*. Praha: SNL, 1989.

⁹¹ Souborněji Křížová, Alena – Šimša, Martin: *Lidový oděv na Moravě a ve Slezsku. Ikonografické prameny do roku 1850*. Strážnice: NÚLK, 2012; Ludvíková, Miroslava: *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814*. Brno: MZM, 2000; Dostál, František – Jeřábková, Alena: *Moravský lid v díle Františka Kalivody (1824–1859)*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1965.

⁹² Např. z hlediska vývoje Václavík, Antonín: *Geneze obřadních plachet, koutnice a úvodnice*. In: Franku Wollmanovi k sedmdesátinám. Praha: SNP, 1958, s. 482–529.

⁹³ Např. z hlediska různých aspektů Hříčková, Jitka – Křížová, Alena: *Oděvní spínadla jako archaický typ lidového šperku*. In: Táž a kol.: *Ornament – oděv – šperk. Archaické projevy materiální kultury. Etnologické studie 5*. Brno: MU, 2009, s. 196–212; Táž: *Lidový a zlidovělý šperk (na příkladu kvašů z roku 1814)*. In: Táž: *Ikonografické prameny ke studiu tradiční kultury. Etnologické studie 11*. Brno: MU, 2011, s. 123–140.

⁹⁴ Např. Tvrđý, Josef: *Vyškovská keramika a její vývoj*. NVČ 6, 1911, s. 73–87, 97–121, 145–156; Týž: *Lidová majolika ve Ždánicích*. NVČ 8, 1913, s. 153–165; Černošský, Karel: *Moravská lidová keramika*. Praha: J. Otto, 1941; Pajer, Jiří: *Novokřtěnské fajánse ze Strachotina, c. d.*; Týž: *Novokřtěnské fajánse z Moravy 1593–1620, c. d.*

etnologie se věnovala také jiným druhům keramiky,⁹⁵ a to i jejich klasifikaci.⁹⁶ Je třeba také upozornit na skutečnost, že z problematiky materiální kultury podchycuje nejvíce katalogů právě keramiku.⁹⁷

Problematika *zemědělského nářadí* žila nejintenzivněji v 50. letech minulého století, přičemž do tehdejšího okruhu badatelů vedle etnologů náleželi také historici zemědělství.⁹⁸ Zájem o problematiku v tomto období nebyl náhodný – připomeňme skutečnost, že zemědělské sbírky Národopisného muzea na rozdíl od většiny předmětů putujících do Národního muzea převzalo Zemědělské muzeum –, korespondoval totiž s poptávkou tematiky ze strany marxisticky zakotvených historiků, na niž bylo poukazováno výše. Vedle těchto souvislostí se tato problematika také stala prostorem pro diskuze v intencích etnické teorie.

Pochopitelně nelze a ani není naší snahou na tomto místě postihnout veškerou tematiku, a ani hlavní produkci z oblasti hmotné kultury. V tento moment můžeme konstatovat množství různorodých prací. Třetí, poslední pohled na výzkumy materiální kultury, zdůrazní *základní metodologické východisko*. Nechceme akcentovat na tomto místě emicko-etickou dichotomii (nelze tvrdit, že je možné mezi oběma perspektivami vést přesnou hranici – viz příklady níže), spíše poukázat na přínosnost výzkumů v oblasti materiální kultury, které se snaží v co nejširší míře odpoutat od samotné hmotné podstaty artefaktu (popis, typologie, vývoj formy) a artefakty vsazovat do kontextu ať již na úrovni vztahů producentů, obchodníků a konzumentů k nim (tedy v tzv. *emické perspektivě*), nebo na analytické úrovni, tedy poukazovat na korelaci s definovanými vnějšími činiteli (tzv. *etická perspektiva*) – např. propojovat artefakty s jinými částmi sociokulturního systému (tradiční kultury vesnice) v rámci tzv. *kulturní perspektivy*. Připomeňme, co je tím myšleno: Ve svém pojednání *Co je kulturní historie?*, již Peter Burke při vědomí heterogenosti této (sub)disciplíny a z toho vyplývající komplikovanosti její definice chápe jako „[historii zaměřenou na] *symbolické prvky a jejich interpretaci*“,⁹⁹ se dotýká také výzkumu materiální

⁹⁵ Např. Pražák, Vilém: *Kunštátské hrnčířství*. NVČ 33, 1956, s. 207–277; Týž: *Technologie hrnčířské výroby v Kunštátě*. ČE 8, 1960, s. 371–383, ČE 9, 1961, s. 16–58, 113–134, 325–357; Šujan, Vladimír: *Olomoučanská keramika*. Olomoučany: MNV, 1968; Válka, Miroslav: *Rajnochovická keramika*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1981; Kybalová, Jana – Novotná, Jarmila: *Kamenina v Čechách a na Moravě*. Praha – Brno: Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze – Moravská galerie v Brně, 1987; Kybalová, Jana: *Kamenina v Čechách a na Moravě*. Praha: Panorama, 1993.

⁹⁶ Např. Scheufler, Vladimír: *Lidové hrnčířství v českých zemích*. Praha: Academia, 1972.

⁹⁷ Viz např. výše zmiňovaná díla.

⁹⁸ Např. Chotek, Karel: *Staré způsoby práce v československém zemědělství*. ČE 7, 1959, s. 275–290; Kramařík, Jaroslav: *Dřevěné rýče se železným okutím v českých zemích*, c. d.; Šach, František: *Rádl a pluh na území Československa*. Vědecké práce Ústředí pro studium vývoje zemědělství ČSAV – Zemědělské muzeum v Praze, 1961, s. 25–155; ale také např. dříve Niederle, Lubor: *Život starých Slovanů. Dílu III. Svazek 1*. Praha: Bursík & Kohout, 1921; či později Šťastný, Jaroslav: *Tradiční zemědělství na Valašsku*. Praha: UK, 1971.

⁹⁹ Burke, Peter: *Co je kulturní historie?* Praha: Dokořán, 2011, s. 11.

kultury a představuje zde podle jeho názoru příkladné práce, jež může zařadit do této výzkumné tradice. Blíže představené studie spadají Burkovými slovy do „*klasické trojice témat – jídlo, odívání, bydlení*“. První z nich představuje antropologickou studii historie cukru, který proměnou z luxusní komodity na arktikl každodenní spotřeby mas prodělal také změnu své symbolické hodnoty a stal se objektem nových rituálů. Historická studie oděvu z francouzského prostředí zase poukazuje na jeho korelace s dobovými mentálními strukturami. Jiná antropologická studie se zase zabývá proměnou interiéru švédského domu buržoazie ve druhé polovině 19. století. Změnu do dekoru i formy interiéru přinesly nově se objevující snahy po reprezentativnosti (vznik přijímacího pokoje a související vybavení) a reflexe intimity (vznik ložnice, dětského pokoje, odlišování veřejného a soukromého prostoru v domě).¹⁰⁰ Z odlišné kulturní oblasti se hodí též připomenout v češtině dostupné texty Clauda Lévi-Strausseho, které pojednávají o souladech půdorysu vesnice a sociální struktury jejích obyvatel z jihoamerického prostředí.¹⁰¹ Ale připomeňme, že také domácí produkce tuto perspektivu reflektovala.¹⁰²

Na stranu druhou jiné badatelské směry upřednostňují význam vztahovosti vybraných kulturních jevů jiným faktorům – v případě materiální kultury se jedná zejména o environmentální prostředí, na jehož proměně se samy kultury podílí. V současnosti již tyto badatelé nehovoří o jednoduché odvozenosti kultury a jejích částí z přírodních podmínek, ale poukazují na poněkud sofistikovanější korelaci.¹⁰³

¹⁰⁰ Autory byli americký antropolog Sidney Mintz, francouzský historik Daniel Roche a švédští antropologové (etnografové) Orvar Löfgren a Jonas Frykman. Burke, Peter: *Co je kulturní historie?*, c. d., s. 90–94.

¹⁰¹ Např. Lévi-Strauss, Claude: *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006, s. 120–145; Lévi-Strauss, Claude: *Smutné tropy*. Praha: Odeon, 1966, s. 152 an.

¹⁰² Např. Stránská, Drahomíra: *Příručka lidopisného pracovníka*, c. d.; Matiegka, Jindřich: *Lidové léčení*. In: Československá vlastivěda. Řada II. Národopis. Praha: SFINX – Bohumil Janda, 1936, s. 300–340; Pražák, Vilém: *Valašský dům pod Makytou*. Národopisný sborník 9, 1950, s. 139–154; Botík, Ján: *Sociálne determinácie roľníckych obydlí vo svetle etnografických zistení*. AH 12, 1987, s. 245–273; Týž: *Korelácie medzi formami rodiny a obydlia*. Bratislava: Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti kandidáta historických vied SAV, 1975; nověji se Alena Křížová zabývá korelací mezi významem zástěry a dobovou mentalitou. Křížová, Alena: *Zástěra jako pracovní oděvní součástka, symbol vzorné hospodyně i znak reprezentace*. In: Táž a kol: *Archaické jevy tradiční kultury na Moravě*. Brno: MU, 2011, s. 89–111.

¹⁰³ Srov. Halbich, Marek: *Od environmentálního determinismu k nové ekologické antropologii*. In: Halbich, Marek – Kozina, Václav: *Čítanka textů z ekologické antropologie: Amerika*. Edice Andrias, vol. II. Praha: Togga, 2012, s. 13–55.